

J A Z Y K O V Ě D N Ě
A K T U A L I T Y

**Informativní
zpravodaj českých jazykovědců**

roč. XLII - 2005

č. 3 a 4

ISSN 1212-5326

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY - ročník XLII (2005), číslo 3 a 4

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky

Redakční rada:

Jan Kořenský (hlavní redaktor)

Jana Hoffmannová (zástupkyně hlavního redaktora)

Michaela Černá, Pavla Chejnová, Marián Sloboda

Adresa redakce a administrace:

Ústav pro jazyk český AV ČR, Letenská 4, 118 51 Praha 1

(k rukám dr. J. Hoffmannové)

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 583/1993 ze dne 13.4.1993.

Příspěvky laskavě zasílejte na disketě 3.5", 1,44 MB ve formátu textového editoru MS Word. Přiložte text příspěvku v jednom vyhotovení, vtištěný v normalizované úpravě. Je možno použít i e-mailovou adresu (hoffmannova@ujc.cas.cz).

OBSAH

Patrik Mitter: <i>Hybridní kompozita v současné češtině z hlediska absolutní frekvence</i>	4
Martin Havlík: <i>Ke stylu kázání</i>	18
Pavla Chejnová: <i>Vyjadřování zdvořilosti v češtině: Odpovědi na zdvořilostní otázku Jak se máte?</i>	31

Z jazykovědných pracovišť

Svatava Machová – Václav Velčovský: <i>Slovník bohemistů</i>	37
--	----

Nové publikace

Dan Faltýnek: <i>Jan Kořenský: Člověk – řeč – poznání</i>	47
Ivana Kolářová: <i>Patrik Mitter: Složená hybridní substantiva s prvním komponentem cizího původu v současné češtině</i>	50
Tatjana Balaščenko: <i>Jurij Stěpanov: KONSTANTY: Slovar russoj kultury</i>	53
Lucie Saicová Římalová: <i>David S. Danaher: The Semantics and Discourse Function of Habitual-Iterative Verbs in Contemporary Czech</i>	57

Kronika

Ladislav Janovec – Martin Lachout: <i>Další kolokvium pro mladé lingvisty</i>	60
Michaela Lišková – Jan Táborský: <i>Čeština na internetu</i>	63

Hybridní kompozita v současné češtině z hlediska absolutní frekvence

Patrik Mitter

Nedávno vydaný *Frekvenční slovník češtiny* (2004, dále jen FSC) poskytuje mnoho velmi cenných informací pro studium úzu v oblasti současného českého lexika. V české a slovenské lingvistické literatuře se nejedná o první frekvenční slovník. Takto pojatý slovník vyšel pro češtinu již v roce 1961, srov. Jelínek J., Bečka J. V., Těšitelová M.: *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce*, Praha 1961 (dále jen FSSDTČJ). Jeho textový základ čerpající ze 75 knižních pramenů z 8 různých oblastí má rozsah 1 623 527 slov. Obsahuje mj. pořadí 10 000 nejčastějších slov podle absolutní frekvence v sestupném pořádku a abecední seznam zahrnující přibližně 26 000 slov. V roce 1969 vyšel frekvenční slovník pro slovenštinu, srov. Mistrík J.: *Frekvencia slov v slovenčine*, Bratislava 1969 (dále jen FSS). Je založen na excerpici 60 děl z 5 různých oblastí (dramata, umělecká próza, poezie, žurnalistika, naučná literatura) o rozsahu jednoho miliónu slov. Ve frekvenčním seznamu je uvedeno 9 568 lexikálních jednotek až do minimální frekvence 3. Abecední seznam v tomto slovníku obsahuje 21 823 slov (neuvádí pouze slova, která se vyskytla pouze v jediném textu).

V porovnání s FSSDTČJ se zde uvádí pořadí i rank jednotlivých slov spolu s údaji o disperzi a tzv. relativní frekvenci slov, čímž se FSS metodologicky přibližuje FSC.

Spoluautorka prvního frekvenčního slovníku v češtině, Marie Těšitelová, zpracovala *Frekvenční slovník češtiny věcného stylu*, Praha 1983 (interní tisk ÚJČ) a byla vedoucí autorského kolektivu *Retrogradního slovníku současné češtiny*, Praha 1986 (dále jen RSSČ). RSSČ byl pořízen na základě korpusu textů publicistického stylu (60 textů z let 1972 – 1974 o rozsahu 180 000 slov), odborného stylu (100 textů z let 1972 – 1975 o rozsahu 300 000 slov) a administrativního stylu (20 textů z let 1972 – 1974 o rozsahu 60 000 slov), přičemž zastoupení měly jak texty psané (75 %), tak mluvené (25 %). Celkově zahrnoval RSSČ 180 textů o rozsahu 540 000 slov. Tento slovník, ač podle názvu retrogradní, je vlastně slovníkem frekvenčním, neboť zaznamenává údaje o frekvenci slov (uvádí 32 515 různých lexikálních jednotek) a slovních tvarů (seznam substantivních tvarů zahrnuje 47 245 různých tvarů, seznam slovesných tvarů 19 901 různých tvarů).

Jako východisko našeho zkoumání jsme zvolili právě RSSČ, protože zachycuje stav na počátku 70. let 20. století, který se nalézá nejbližší stavu na konci 20. století, zachycenému právě ve FSC.

Základem pro tvorbu FSC byl veřejně přístupný stomiliónový reprezentativní synchronní korpus psané češtiny SYN 2000, který obsahuje texty z let 1990 – 1999 (tento korpus byl však pro potřeby FSC upraven), přičemž 15 % korpusu tvoří beletrie, 25 % odborné texty a 60 % publicistika. FSC lze považovat za reprezentativní popis úzu v oblasti současného českého lexika, neboť zachycuje současnou psanou češtinu na mnohonásobně větším a objektivnějším korpusovém materiálu než předchozí frekvenční slovníky. Slovní zásoba češtiny se po roce 1989 značně proměnila, a proto vznikla potřeba zpracovat slovník, který by odrazil frekvenci českého lexika na konci 20. století.

Pro naše zkoumání v oblasti skládání hybridních slov jsme se rozhodli porovnat zastoupení hybridních složenin v seznamu RSSČ (obsahujícím 32 515 lexikálních jednotek) se stejným počtem lexikálních jednotek ve *Frekvenčním slovníku apelativ* ve FSC. Ten obsahuje 50 000 lexikálních jednotek, excerpovali jsme tedy hybridní složeniny do 32 515. místa, abychom zachovali stejný rozsah zkoumaných lexikálních jednotek, jaký je v RSSČ.

Na nárůst hybridních složenin (a to s prvním komponentem cizího původu) v současné slovní zásobě jsme upozornili již v několika statích (srov. např. Mitter 2001; Mitter 2003a, nejnověji pak Mitter 2005) a v monografii (srov. Mitter 2003b). Tato zjištění vyplývají z analýzy obou dílů neologického slovníku *Nová slova v češtině* (1. díl 1998, dále jen NSČ 1; 2. díl 2004, dále jen NSČ 2). Hybridní kompozita byla v české lingvistické literatuře téměř po dvě třetiny minulého století odmítána jako pojmenování nesprávná a nečeská (srov. např. Mitter 2003b; Mitter 2004 s odkazem na další literaturu). Od 60. let však došlo ke značnému posunu v chápání statusu uvedených pojmenování v naší slovní zásobě. K této proměně přispěla především funkčnost uvedených pojmenování (jejich výhodnost nejen v profesní mluvě, příp. slangu, ale i jako termínů) a míra jejich uplatnění v komunikaci. Kompozita představují pro češtinu výhodnější pojmenování než slovní spojení, neboť lze od nich snáze tvořit deriváty a v rámci větné struktury jsou tedy flexibilnější než slovní spojení. Velký nárůst hybridních složenin v současné češtině je také výsledkem působení cizích jazyků (srov. např. Bozděchová 1995). Jak vyplývá z analýzy současného lexika, stále více hybridních kompozit se uplatňuje i v publicistickém stylu a také i v běžné mluvě, např. četné složeniny s komponenty *super-* ve významu ‚skvělý, mimořádný, výtečný‘, *mini-*, *ex-* ve významu ‚bývalý‘, *pseudo-*, *porno-*, *sexy-*, *narko-* atd. (srov. Mitter 2003c).

Hybridním kompozitům věnovali či věnují pozornost i slovenští lingvisté. Kromě několika zmínek v souhrnných lexikologických či obecně mluvnických popisech slovenštiny se těmito pojmenováními ve větší či menší míře zabývali formou kratších statí např. L. Dvonč (1991), P. Odaloš (1990, 1992), Vl. Patráš (1989).

Ve svých zkoumáních podáme nejprve srovnání hybridních složenin s prvním komponentem cizím (substantiv a adjektiv), poté hybridních složenin s prvním komponentem domácím (substantiv a adjektiv). Složená hybridní pojmenování jiných slovních druhů – zejména plnovýznamových – nemáme v materiálu doložena. Složená hybridní slovesa se tvoří pouze zřídka a hybridní příslovce sestávající z více slovotvorných základů jsou povětšinou odvozeniny^{1/} od adjektiv.

Při určování slovotvorných vztahů (zvláště fundace) se opíráme o dokulilovské pojetí, rozpracované v *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*. Praha, Academia 1967, v *Mluvnici češtiny* (1) Praha, Academia 1986; přihlížíme též ke slovotvorným hnízdům ve *Slovníku spisovného jazyka českého* (1960 – 1971).

Mezi hybridními složeninami^{2/} s prvním komponentem cizího původu zaujímají hlavní místo substantiva. Adjektiv tohoto typu je daleko méně, neboť většina adjektiv sestávajících z prvního cizího a druhého domácího slovotvorného základu jsou odvozeniny od substantiv. Zabýváme se složeninami, jejichž jednotlivé komponenty mají apelativní^{3/} motivaci.

Mezi složenými hybridními substantivy s prvním komponentem cizího původu mají v RSSČ zastoupení především složeniny s komponenty *elektro-* (4), *auto-*, *foto-* (oba 3), *generál-*, *infra-*, *mikro-*, *mino-* (všechny 2). *Slovník spisovného jazyka českého* (dále jen SSJČ, 1960 – 1971^{4/}) hodnotí většinu těchto složenin jako termíny, srov. *elektroměr*, *elektrolyt*, *fototisk*, *generálplukovník*, *generálporučík*, *infrazáření*, *infrazářič*, *mikročástice*, *mikrosvět*, *minohledačka*, *minomet*, část jako výrazy slangové, srov. *elektrospotřebič*,

^{1/} Uvádíme pouze výrazy vzniklé skládáním, nikoli např. odvozováním od jiných slov složených. V případě výrazu, který mohl vzniknout jak skládáním, tak odvozováním, respektujeme pochopitelně první možnost (přestože není jediná) a takové výrazy zaznamenáváme.

^{2/} Za hybridní považujeme takové složeniny, které mají první komponent cizího původu a druhý komponent domácí (resp. zdomácnělý) nebo obráceně. Protože určování stupně zdomácnění jednotlivých komponentů by mohlo svádět k velmi subjektivnímu hodnocení, posuzujeme jejich status z hlediska distinkce domácí komponent – cizí komponent podle *Akademického slovníku cizích slov* (1995, dále jen ASCS). Za cizí považujeme v souladu s ASCS ty komponenty, které tento slovník zaznamenává, a tudíž je hodnotí jako cizí.

^{3/} Neexcerpovali jsme takové složeniny, jejichž jeden nebo všechny komponenty mají propriální motivaci, tedy např. *severoamerický*, *východoevropský*, neboť zkoumání etymologie příslušných výchozích proprií, tj. v uvedených případech *Amerika*, *Evropa* není předmětem naší studie.

elektrovýrobek, autodoprava, autoopravna, autoprovoz, fotoblesk, fotokroužek. I mezi dalšími složeninami mají největší zastoupení termíny, srov. *aminokyselina, feroslitina, kilowatthodina, etylénovod, turbosoustrojí, diasnímek, ultrazvuk, radiostanice, trafostanice*. Posun v chápání hybridních kompozit směrem od jejich ústrojnosti (resp. neústrojnosti) k funkčnosti se odráží i v SSJČ. Ten sice ještě v prvním svazku hodnotí mnohé tyto složeniny jako nesprávně tvořené, v další části však od tohoto hodnocení slovník upouští. Důsledkem této skutečnosti je, že některé složeniny přijímá už jako profesní (event. slangové), např. *gramodeska*, a neodmítá je.

Ve FSČ mají nejpočetnější zastoupení substantiva s prvním komponentem *auto-* (4), *mikro-*, *super-*, *video-* (3), *generál-*, *elektro-* (oba 2), což svědčí o stoupající frekvenci složenin s některými produktivními komponenty v současné psané jazykové komunikaci. Některé z těchto složenin zaznamenává poprvé až NSČ 1, resp. NSČ 2, srov. např. *videopůjčovna* (NSČ 1, 326), *videozáznam* (NSČ 2, 328), *superpočítač* (NSČ 1, 289), *kyberprostor* (NSČ 2, 221). Většina složenin jsou termíny, např. *mikropočítač, plexisklo, aminokyselina, bioplyn, chlorovodík, kilowatthodina, torpedoborec, trafostanice, turbodmychadlo, minomet*, uplatňují se i výrazy typické pro publicistický styl a běžnou mluvu, srov. *superhvězda, supervelmoc, exmanžel, galavečer, cyklostezka* (viz níže).

Mezi adjektivy tohoto typu mají v RSSČ zastoupení složeniny s 15 komponenty, přičemž více než jedno kompozitum dokládá tento slovník s komponenty *politicko-* (3), *teoreticko-*, *technicko-* (oba 2), srov. *politickohospodářský, politickoodborový, politickovýchovný, technickohospodářský, technickovědecký, teoretickopoznávací, teoretickovýzkumný*. Pro toto období je vůbec charakteristický výskyt těchto prvních adjektivně-adverbiálních komponentů, motivovaných substantivy, srov. i některé další složeniny, např. *literárněvědný, ideověvýchovný, gastronomickoprodejní, estetickovýchovný*. Objevují se i složeniny s internacionálními komponenty, např. *supertěžký, infračervený, termojaderný, ultravysoký*.

Naproti tomu ve FSČ nejsou adjektiva s prvními adjektivně-adverbiálními komponenty (tedy s komponenty již delší dobu v češtině adaptovanými) vůbec zastoupena. Příčinou je skutečnost, že některé dříve frekventované složeniny, jako např. *politickovýchovný, estetickovýchovný, ideověvýchovný*, ztratily v komunikaci svou relevanci. FSČ však zaznamenává celkově jen 6 hybridních adjektiv, což je jen o něco více než čtvrtina počtu

^{4/} Připomínáme, že RSSČ zahrnuje texty z 1. pol. 70. let 20. století. Jelikož jednosvazkový *Slovník spisovné češtiny* (1978) vyšel až po provedení výzkumu, používáme pro hodnocení slohových charakteristik slov v RSSČ *Slovník spisovného jazyka českého*.

těchto kompozit zachycených v RSSČ (20). Zastoupeny jsou složeniny s prvním internacionálním komponentem, srov. *infračervený*, *superobří*, *termojaderný*. Větší frekvenci mají podle FSC také spřežky *akceschopný* a *konferenceschopný*. Celkově je nutno konstatovat, že složeniny adjektivního typu jsou v každém z obou slovníků doloženy v menším počtu než substantiva tohoto typu.

V následujících dvou tabulkách uvádíme srovnání zastoupení složených hybridních substantiv a adjektiv s prvním komponentem cizího původu v RSSČ a FSC.

Tabulka č. 1: Zastoupení složených hybridních substantiv s prvním komponentem cizího původu
v pořadí podle jejich nejfrekventovanějších komponentů

RSSČ			FSC		
pořadí	komponent	počet zastoupených hybridních složenin	pořadí	komponent	počet zastoupených hybridních složenin
1.	<i>elektro-</i>	4	1.	<i>auto-</i>	4
2.	<i>auto-</i> , <i>foto-</i>	3	2.	<i>video-</i> , <i>mikro-</i> , <i>super-</i> , <i>elektro-</i>	3
3.	<i>mino-</i> , <i>generál-</i> <i>mikro-</i> , <i>infra-</i>	2	3.	<i>generál-</i>	2
4.	18 komponentů	1		23 komponentů	1

Tabulka č. 2: Zastoupení složených hybridních adjektiv s prvním komponentem cizího původu

v pořadí podle jejich nejfrekventovanějších komponentů

<i>RSSČ</i>			<i>FSC</i>		
pořadí	Komponent	počet zastoupených hybridních složenin	pořadí	komponent	počet zastoupených hybridních složenin
1.	<i>politicko-</i>	3		<i>6 komponentů</i>	1
2.	<i>technicko-</i> , <i>teoreticko-</i>	2			
3.	<i>13 komponentů</i>	1			

Z analýzy zastoupení složených hybridních substantiv a adjektiv s prvním komponentem cizího původu vyplývají některé skutečnosti:

Větší frekvenci v současné slovní zásobě má podle FSC hned několik neologických složenin.

Nejpočetnější zastoupení mají v obou slovnících složeniny s produktivními komponenty, srov. *auto-*, *video-*, *mikro-*. Není pochybnosti o tom, že mezi produktivitou komponentů a frekvencí jimi spoluutvářených složenin existuje vztah. Kromě termínů, profesionalismů a slangismů se mezi uvedenými frekventovanými kompozity stále více uplatňují i výrazy typické pro publicistický styl a běžnou mluvu (viz dále). Počet frekventovaných hybridních substantiv tohoto typu je v obou slovnících přibližně stejný, snížil se však počet hybridních adjektiv.

Většina těchto kompozit vznikla čistou kompozicí, příp. juxtapozicí. V případě některých komponentů, které se mohou v jazyce vyskytovat jako samostatná nesklonná adjektiva (nejčastěji ve spojení s nějakým substantivem), např. *auto*, *elektro*, *video*, *mikro*, *mini*, *foto*, totiž nelze čistou kompozicí od juxtapozice jednoznačně odlišit. Kompozita vzniklá komplexními postupy jsou nečetná. Slovníky zachycují několik kompozit tvořených komplexním způsobem kompozičně-konverzním (desufixačním), povětšinou se jedná o termíny, srov. *elektroměr*, *fázoměr*, *minomet*, *cukrovar*, *etylénovod*, kompozitum tvořené

komplexním způsobem kompozičně-derivačním je v našem materiálu ojedinělé – *romanopisec*. Z hlediska sémanticko-syntaktického vztahu mezi členy kompozita převažují mezi frekventovanými hybridními složeninami tohoto typu atributivní determinativa.

Z hlediska slovnědruhového charakteru prvního cizího komponentu jsou v současné slovní zásobě zastoupena jak kompozita s prvním komponentem slovnědruhově nevyhraněným, srov. kompozita se členy *auto-*, *video-*, *elektro-*, tak s prvním komponentem slovnědruhově vyhraněným, a to např. substantivním (srov. kompozita s *generál-*, *mino-*), nebo adjektivním (srov. kompozita s *mikro-*, *super-*). Z pohledu původu prvního cizího komponentu převažují ve FSČ (a taktéž i v RSSČ) kompozita s prvním komponentem řeckého původu (např. *auto-*, *mikro-*, *elektro-*), nebo latinského původu (*super-*, *video-*).

Hybridní složeniny s prvním komponentem domácím mají ve slovní zásobě poněkud jiné postavení než předchozí typ hybridních složenin. Jejich druhý komponent bývá již do značné míry do češtiny adaptován, a to po stránce výslovnostní, mnohdy již také po stránce pravopisné, morfologické a slovtvorné. Pokud se jedná o adaptaci morfologickou, druhý komponent se začleňuje do tvaroslovného systému češtiny tak, že při skloňování přibírá koncovky v souladu s příslušným deklinačním vzorem, podle něhož se skloňuje. Druhý komponent může podléhat také slovtvorné adaptaci, přičemž k radixu takového komponentu bývá připojován domácí sufix (příp. radix s cizím sufixem je resuffixován domácím sufixem). U adjektiv závisí jejich morfologická adaptace na adaptaci slovtvorné. Pokud k ní při přebírání adjektiva nebo adjektivního komponentu nedojde, zůstávají takové adjektivum nebo adjektivní komponent nesklonné. Právě adaptovatelnost velkého množství druhých komponentů cizího původu byla zřejmě příčinou skutečnosti, že tento typ hybridních kompozit nebyl v minulosti tak odmítán jako kompozita s prvním komponentem cizím (většinou internacionálním a v rámci složenin mnohdy slovtvorně neadaptovatelným).

Mezi složenými hybridními substantivy s prvním komponentem domácím mají v RSSČ největší zastoupení složeniny s komponenty *polo-* (3), *sebe-*, *spolu-*, *velko-* (po 2 kompozitech), srov. *pologrupa*, *poloprofesionál*, *polotovar*, *sebekritika*, *sebereflexe*, *spoluautor*, *spoluinvestor*, *velkokapitál*, *velkoprodukce*. Dalšíh 14 složených substantiv je utvářeno různými prvními komponenty. Nejpočetnější skupinu zde tvoří substantiva s prvními komponenty numerálními, srov. *dvacetikoruna*, *stokoruna*, *pěťadvacetihalěr*, dále *osmiválec*, *dvojpól*, *čtyřpól*, *pětikilo*.

Ve FSČ jsou substantiva tohoto typu kompozit zastoupena o něco početněji (je jich více přibližně o desítku). Frekventované jsou spřežky s komponentem *sebe-* (4), srov.

sebeironie, sebekontrola, sebekritika, seberealizace, sebereflexe, složeniny se členem dvoj- (3), *polo-*, *čtyř-* (oba 2), *dvojalbum, dvojrole, dvojskif, čtyřkoalice, čtyřválec, polopenze, polotovar*. Dále je mezi 32 515 nejfrekventovanějšími slovy ve FSC (podle absolutní frekvence) doloženo 24 složených substantiv tohoto typu s různými prvními komponenty. Také zde vytvářejí velmi početnou skupinu složeniny s prvním komponentem numerálním, srov. *pětikoruna, desetikoruna, dvacetikoruna, stokoruna*^{5/}, *tisícikoruna, padesátikoruna, půllitr, šestiválec, tisícikoruna, trojkombinace, osmifinále, čtvrtfinále*. Zastoupení substantiv terminologického charakteru u tohoto typu kompozit je v RSSČ a FSC nepoměrně menší než u kompozit s prvním komponentem cizího původu. Termíny jsou výrazy *čtyřválec, šestiválec, masokombinát, sporozíro, dvojpól, čtyřpól, hlinitopilinobeton*. Většina hybridních substantiv tohoto typu v našem materiálu patří mezi výrazy z oblasti běžné mluvy, příp. publicistiky (viz níže). Složená substantiva tohoto typu mají ve FSC téměř shodné početní zastoupení jako složená substantiva předchozího typu. V RSSČ převažují o více než desítku výrazů substantiva s prvním komponentem cizího původu.

Také mezi frekventovanými složenými hybridními adjektivy s prvním komponentem domácím v RSSČ (podobně jako u adjektiv s prvním komponentem cizím) najdeme taková, která se v současné komunikaci již v takové míře neuplatňují, srov. *vědeckokulturní, vědeckoorganizační, hospodářskoteoretický, společenskokulturní, vědeckoteoretický* apod. Nejpočetněji (vedle kompozit s *vědecko-*) jsou zde zastoupena adjektiva s prvním komponentem *dvoj-/dvou-* (obojí 8), dále následují adjektiva s *hospodářsko-*, *společensko-*, *troj-/tří-*, *mnoha/mnoho-* (po 3). Stejně jako mezi substantivy jsou i mezi adjektivy frekventovaná kompozita s numerálními komponenty *deseti-* (3), *několika-*, *prvo-*, *sedmdesáti-*, *sto-*, *více-*, *pěti-* (po 2) a viz výše *troj-/tří-*. Adjektiva s prvním komponentem jiným než numerálním jsou v RSSČ zastoupena zpravidla jen jedním komponentem (vyjma složeniny s *vědecko-*, *hospodářsko-*, viz výše). RSSČ zaznamenává i koordinativum psané se spojovníkem *druhově-specifický*. Celkově převažují adjektiva z oblasti běžné mluvy, publicistiky (viz níže). Termíny jsou také zastoupeny, srov. *malolitrážní, vysokofrekvenční, dvoj-* a *víceatomový, dvoukarburátorový, dvoj-*, *troj-*, *čtyř-* a *mnohabitový, kvantový*. V terminologických významech se mohou vyskytovat i složeniny *jedno-*, *dvoj-*, *troj-/tří-* a *vícefázový, mnohokanálový*.

^{5/} Ve FSC je zaznamenána ještě složenina *stamiliony/stamilióny*. Z hlediska slovnědruhového se jedná o číslovku, proto ji k substantivům nezařazujeme.

Mnohem méně hybridních adjektivních kompozit s prvním komponentem domácím ve srovnání s RSSČ zaznamenává FSC. Zde převažují kompozita s prvním členem numerálním, srov. *pěti-*, *deseti-* (po 5), *prvo-*, *dvaceti-*, *sto-* (po 3), *čtyř-*, *mnoha-/mnoho-*, *padesáti-*, *polo-*, *sedmi-*, *jedno-*, *troj-/tří-* (po 2). Adjektiva s prvním komponentem jiným než numerálním mají ve FSC většinou jen jedno zastoupení (vyjma složenin s komponenty *velko-*, *vnitro-*, *celo-*, *křesťansko-*).

Také mezi těmito složeninami převažují výrazy z běžné mluvy a publicistiky (viz výše). Termíny jsou zastoupeny jen ojediněle, srov. *poloautomatický*, *velkoformátový*, *krátkometrážní*.

V následujících dvou tabulkách uvádíme srovnání zastoupení složených hybridních substantiv a adjektiv s prvním komponentem domácím v RSSČ a FSC.

Tabulka č. 3: Zastoupení složených hybridních substantiv s prvním komponentem domácím
v pořadí podle jejich nejfrekventovanějších komponentů

RSSČ			FSC		
pořadí	komponent	počet zastoupených hybridních složenin	pořadí	komponent	počet zastoupených hybridních složenin
1.	<i>polo-</i>	3	1.	<i>sebe-</i>	5
2.	<i>velko-,sebe-, spolu-</i>	2	2.	<i>dvoj-</i>	3
3.	<i>14 komponentů</i>	1	3.	<i>čtyř-, polo-</i>	2
.			4.	<i>24 komponentů</i>	1

Tabulka č. 4: Zastoupení složených hybridních adjektiv s prvním komponentem domácím

v pořadí podle jejich nejfrekventovanějších komponentů

<i>RSSČ</i>			<i>FSC</i>		
pořadí	komponent	počet zastoupených hybridních složenin	pořadí	komponent	počet zastoupených hybridních složenin
1.	<i>vědecko-, dvoj-/dvou-</i>	8	1.	<i>pěti-, deseti-</i>	5
2.	<i>hospodářsko-, společensko-, troj-/tří-, mnoha-/mnoho-</i>	4	2.	<i>prvo-, dvaceti-, sto-</i>	3
3.	<i>deseti-</i>	3	3.	<i>padesáti-, čtyř-, křesťansko-, mnoha-/mnoho-, polo-, sedmi-, velko, jedno-, vnitro-, celo, troj-/tří-</i>	2
4.	<i>celo-, několika-, prvo-, sedmdesáti-, sto-, více-, pěti-, vnitro-, malo-</i>	1	4.	<i>20 komponentů</i>	1

Z analýzy zastoupení složených hybridních substantiv a adjektiv s prvním komponentem domácím vyplývají podobné závěry jako u předchozího typu kompozit:

Některé složeniny se objevují v RSSČ i FSC, což potvrzuje, že i tato pojmenování se stala a nadále jsou pevnou součástí slovní zásoby, srov. *sebekritika, sebereflexe, polotovar, dvacetikoruna, stokoruna, vzduchotechnika, sbormistr, spoluautor, velkokapacitní,*

vědeckotechnický, vysokofrekvenční, celostátní, vnitrostátní, tříprocentní, prvoligový, prvomájový, stometrový, stoprocentní, druholigový, pětikilometrový, pětiprocentní.

S druhými slovotvornými základy substantivními a adjektivními se hojně spojují domácí komponenty numerální (týká se to druhých slovotvorných základů cizích i domácích) a mnohé takové složeniny mají ve slovní zásobě 70. i 90. let relativně větší frekvenci. Nejpočetněji jsou v obou slovnících zastoupeny složeniny s produktivními komponenty, např. právě s komponenty numerálními, srov. složeniny s *dvoj-/dvou-, čtyř-, pěti-, deseti-* atd. Frekventované jsou také spřežky s produktivními členy *sebe-, spolu-*. Potvrzuje se určitý vztah mezi produktivitou komponentů a frekvencí jimi spoluutvářených složenin (viz výše u předchozího typu hybridních složenin). Neologické složeniny tohoto typu jsou ojedinělé, srov. adjektivum *velkoformátový* (NSČ 1, 320). V daleko větší míře než kompozita předchozího typu se tyto složeniny uplatňují v publicistice, resp. je takovýchto složenin, uplatňujících se především v publicistice, poměrně velké množství (viz níže).

Zatímco je počet frekventovaných složených substantiv tohoto typu ve FSČ o něco vyšší než v RSSČ (přibližně o desítku), počet složených adjektiv naopak výrazně poklesl (více než o čtyři desítky). Příčinou poklesu adjektiv je do jisté míry skutečnost, že se v současné době již příliš neuvžívají některé výrazy pro dřívější epochu typické a v ní i nadužívané (viz výše). Společenské a politické změny po roce 1989 tak výrazně zasáhly i do frekvence slov.

Většina substantiv tohoto typu vznikla čistou kompozicí, uplatňují se i spřežky, např. se *sebe-, spolu-*. Naopak v našem materiálu nejsou zastoupena kompozita tohoto typu vzniklá komplexními způsoby. Naproti tomu většina adjektiv uvedeného typu vznikla komplexním způsobem kompozičně-derivačním. V menší míře se mezi frekventovanými adjektivy objevují spřežky, srov. *zahraničněpolitický* (FSČ), *párověasociační, obchodnětechnický, mezinárodněpolitický* (RSSČ).

FSČ udává také procentuální zastoupení výskytů slova v beletrii, odborném stylu a publicistice (RSSČ tyto informace neuvádí, proto nelze z tohoto pohledu oba slovníky srovnávat). Z těchto údajů je patrné, že naše dřívější zjištění v mnohém potvrzují. Za výrazy typické pro danou oblast považujeme takové, které mají v této oblasti více než 75% výskyt, tj. objevují se v ní minimálně třikrát častěji než ve zbývajících oblastech dohromady.

Především máme co do činění s již dříve zjištěným faktem, že těžiště tvoření hybridních složenin se stále více přesouvá směrem od odborného stylu k publicistice. Toto

zjištění se potvrzuje i v případě jejich frekvence. Více než 75% zastoupení v publicistice má téměř pět desítek hybridních složenin. Mezi nimi převažují adjektiva s prvním komponentem domácím (31), substantiv tohoto typu je mnohem méně (10). Frekventovaně se uplatňují především složeniny s prvním komponentem numerálním, např. *dvougólový, dvoumilionový, dvouprocentní, dvojalbum, dvojrole, dvojskif, pětiprocentní, pětimilionový/pětimiliónový, půlmaratón, půlmilionový/půlmiliónový, dvacetiprocentní, dvacetikilometrový, sedmimetrový, sedmiprocentní, osmiřinále, osmiprocentní*, atd. Příčinou je jejich velká frekvence v ekonomické, politické, sportovní a kulturní publicistice. Mezi hybridními kompozity opačného skladu převažují v publicistice substantiva (7), srov. *cyklostezka, exmanžel, galavečer, superhvězda, superobří, taxislužba, autoškola, autodoprava*.

V odborném stylu naproti tomu převládají substantiva tohoto skladu komponentů, srov. *aminokyselina, bioplyn, elektroměr, chlorovodík, kyberprostor, mikropočítač, mikrovlna, torpédoborec, ultrazvuk*. Složeniny s prvním komponentem domácím jsou ojedinělé – *poloautomatický, vysokofrekvenční*. V obou případech se jedná téměř výhradně o termíny. V beletrii mají podle FSC frekventovanější zastoupení složeniny *staromódní, strážmistr*.

Z údajů ve frekvenčním slovníku vyplývá, že v publicistice se frekventovaně uplatňují převážně hybridní složeniny s prvním komponentem domácím, v odborném stylu je tomu jinak. Přibližně stejný počet hybridních složenin s prvním komponentem cizím má větší než 75 % výskyt v odborném stylu i publicistice. Tím se potvrzuje tendence k přesouvání těžiště tvoření kompozit tohoto typu směrem od odborného stylu k publicistice (viz výše) také s ohledem na jejich frekvenci v komunikaci.

Celkově lze konstatovat, že v současné češtině mírně narůstá počet frekventovaných složených hybridních substantiv s prvním komponentem cizího původu. Počet frekventovaných adjektiv však výrazně poklesl. Určitá souvislost mezi nárůstem tohoto typu hybridních složenin a jejich frekvencí se v určité míře projevuje tedy jen u substantiv. Tuto souvislost můžeme podobně vysledovat i u složených hybridních substantiv s prvním komponentem domácím. Počet frekventovaných substantivních složenin tohoto typu rovněž mírně narůstá. Naopak počet frekventovaných složených hybridních adjektiv s prvním komponentem domácím výrazně klesl.

Vzhledem ke skutečnosti, že jsme se zabývali jen určitým typem pojmenování, nelze obecně tvrdit, že větší frekvenci ve FSC mají oproti RSSČ substantiva. Tuto hypotézu by

potvrdil (anebo vyvrátil) pouze exaktní výzkum, přesto se tu jistá tendence v oblasti užívání slov alespoň v obryse ukazuje.

Uvědomujeme si, že naše výsledky nelze absolutizovat. Asi reprezentativnější vzorek frekvence kompozit v současné slovní zásobě by poskytla analýza *Frekvenčního slovníku apelativ* podle poměrné redukované tendence. Tu jsme však neprováděli, neboť bychom nemohli srovnávat s RSSČ, který takový postup neuplatnil. Dalším problémem je výběr textů pro RSSČ, neboť přibližně třetina slov má zde jediný výskyt. Při takovémto nízkém výskytu by se do slovníku mohla dostat řada dalších slov, ale v daných textech se nevyskytla (otázka náhody?). Přesto se domníváme, že údaje obsažené v obou slovnících odrážejí stav a možnosti bádání v oblasti kvantitativní lingvistiky ve své době a že je možné je srovnávat. Zjištěné výsledky – byť je nechceme absolutizovat (viz výše) – poskytují alespoň rámcové údaje o frekvenci kompozit ve slovní zásobě 1. pol. 70. let a celých 90. let 20. století a naznačují mnohé o frekvenci hybridních složenin a jejich statusu (z hlediska distinkce jádro – přechodné pásmo – periférie) v komunikaci.

Literatura

Akademický slovník cizích slov. Praha, Academia 1995.

Bozděchová, I.: *Tvoření slov skládáním*. Praha, ISV 1995.

Dvonč, L.: *Slová typu narkomafia*. In: *Kultúra slova*, r. 24, 1991, č. 6, s. 213-215.

Frekvenční slovník češtiny. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2004.

Jelínek, J., Bečka, J. V., Těšitelová, M.: *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce*. Praha, SPN 1961.

Martincová, O.: *Problematika neologismů v současné češtině*. Praha, UK 1983.

Martincová, O. – Savický, N.: *Hybridní slova a některé obecné otázky neologie*. *Slovo a slovesnost* 48, 1987, s. 124-139.

Martincová, O. a kol.: *Nová slova v češtině* (slovník neologismů). Praha, Academia 1998.

Martincová, O. a kol.: *Nová slova v češtině 2* (slovník neologismů). Praha, Academia 2004.

Mistrík, J.: *Frekvencia slov v slovenčině*. Bratislava 1969.

Mitter, P.: *Počátek a konec některých formálních substantivních hybridních složenin*. In: *Konec a začátek v jazyce a literatuře* (sborník z mezinárodní vědecké konference), Ústí nad Labem, UJEP 2001, s. 77-79.

Mitter, P.: *Poznámky ke složeným hybridním substantivům s prvním komponentem (členem) cizího původu v současné slovní zásobě*. In: *Slovo a slovesnost* 64, 2003a, s. 289-297.

Mitter, P.: *Složená hybridní substantiva s prvním komponentem cizího původu v současné češtině*. Acta Universitatis Purkynianae 95, Ústí nad Labem, UJEP 2003b.

Mitter, P.: *Hybridní kompozita v současné češtině z hlediska slohových příznaků a expresivity*. Bohemistika, 3, 2003c, č. 3, s. 321-327.

Mitter, P.: *Složená hybridní substantiva ve výkladových slovnících českého jazyka 20. století*. In.: *Konstanty a proměny v českém jazyce a literatuře XX. století* (sborník z vědecké konference), Ostrava – Wałbrzych 2004, s. 185 – 196.

Mitter, P.: *K novým složeným hybridním substantivům v NSČ 2*. In: *Jazykovedný časopis* 56, 2005, č 1, s.31-44.

Mluvnice češtiny (I). Praha, Academia 1986.

Odaloš, P.: *O slovách typu tiežturista a hurápodnikanie*. In: *Kultúra slova*, 24, 1990, č. 7, 248 – 250.

Odaloš, P.: *O slovách s časťou krimi- a euro-*. In: *Priekopník*, 20, 1992, č. 9, s. 10.

Patráš, Vl.: *O nových slovách s časťou narko-*. In: *Kultúra slova*, 23, 1989, č. 7, s. 247-248.

Slovník spisovného jazyka českého. Praha, Academia 1960 – 1971.

Těšitelová, M., Petr, J., Králík, J.: *Retrogradní slovník současné češtiny*. Praha, Academia 1986.

Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen. Red. Fr. Daneš, M. Dokulil, J. Kuchař. Praha, Academia 1967.

Ke stylu kázání

Martin Havlík

Úvod

Záměr tohoto článku nespočívá v úplné charakteristice stylu kázání¹. Poukazuji zde pouze na některé stylové prostředky, které se podílejí na stylové výstavbě kázání a jichž by bylo možné užít právě pro shrnující a celkovou stylovou charakteristiku tak jazykově pozoruhodných projevů, jakými jsou kázání. Dále se na základě těchto stylových prostředků získaných analýzou několika kázání pokouším o srovnání medializovaných kázání s kázáními, která zazněla ve venkovských kostelech a v kostele jedné pražské periferie.

Data

Analyzoval jsem 27 křesťanských kázání. Kázání I-XXI byla proslovena římskokatolickými knězi v římskokatolických kostelech, zbývající kázání pocházejí z bohoslužeb těchto křesťanských církví: Českobratrská církev evangelická (kázání XXII a XXVII), Československá církev husitská (kázání XXIII-XXV), Slezská církev Augsburského vyznání (kázání XXVI). Dvanáct kázání jsem osobně nahrál ve dvou kostelech jedné středočeské venkovské farnosti (kázání I-VII) a v kostele nacházejícím se v pražské okrajové čtvrti (kázání VIII-XII). Kázání I-VI pronesl stejný mluvčí: farář dané venkovské farnosti. Kázání IV a V pocházejí ze stejného víkendu, neboť kázání IV pochází z pravidelné nedělní bohoslužby sloužené v sobotu odpoledne v menší obci dané farnosti, kázání V pak z nedělní bohoslužby sloužené v neděli dopoledne v centrální obci farnosti. Stejný kněz v těchto kázáních tedy kázal na stejné téma dané totožnými biblickými úryvky. Kázání VII pronesl kněz zastupující místního faráře, a to ve slovenštině. Také kázání VIII-XII byla pronesena jedním mluvčím. Kázání XII-XXVII pocházejí z bohoslužeb, které přenášel Český rozhlas 2 – Praha. Všechna kázání pocházejí až na dvě výjimky (kázání VIII – úterý, kázání X – čtvrtek) z nedělních bohoslužeb a byla nahrána v letech 1996-2003.

Kázání a styl

Přestože kázání² je mluvený projev, patří mezi ty diskurzy³, které jsou na pomezí „mluvenosti“ a „psanosti“⁴. Kázání bývají připraveným projevem. Vedle připravenosti je

¹ V tomto článku nerozlišuji kázání a homilie.

² O. Müllerová charakterizuje kázání následovně: „Aktualizovaný výklad evangelia zaměřený na věřící je součástí rituálu bohoslužby řady církví. Vždy jde o dialogizovanou monologickou řeč, jejímž cílem je poučit a

třeba vzít v potaz i fakt cykličnosti církevního roku, a tedy každoroční opakování témat. Přestože tedy kázání by měla být (a většinou jsou) aktuální, přece do značné míry bývají stereotypní.

Kázání jsou veřejné projevy, přesto nelze vyloučit ani rysy neoficiálnosti a důvěrnosti. Kazatelé se většinou neobracejí jen k jednomu posluchači, přičemž posluchačstvo, které kazatelé oslovují, bývá značně heterogenní: jeho skladba není dána ani věkem, ani vzděláním či inteligencí, ale právě jen (ne)vírou v Boha.

Analyzovaná kázání je třeba zásadně rozdělit podle možnosti kontaktu s posluchači: kazatelé prvních 12 kázání promlouvají jen k lidem, které vidí před sebou. Venkovský kazatel navíc některé posluchače zná osobně. V kázáních, která byla přenášena v přímém přenosu rozhlasem, kazatelé oslovují i neurčité množství rozhlasových posluchačů. Nemožností kontaktu se všemi posluchači samozřejmě narůstá i veřejnost kázání, a tedy i jejich oficiálnost a formálnost. Formálnost kázání, která je dána distancí mezi kazatelem a jeho posluchači, lze vymezit na základě velikosti kostela a velikosti obce, v níž se daný kostel nachází, na základě počtu posluchačů i na základě osobnosti kazatele. Výsledná škála postupující od ne-veřejnosti kázání směrem k veřejnosti a oficiálnosti je tedy v případě (římskokatolických) kázání následující: venkovské kostely, kostely na malých městech a v okrajových čtvrtích velkoměst, centrální městské kostely, chrám sv. Víta, bohoslužby přenášené rozhlasem, bohoslužby přenášené televizí, bohoslužba sloužená kardinálem Vlkem v chrámu sv. Víta a přenášena televizí (a překročíme-li hranice Česka, dospějeme až k velikonoční mši s kázáním papeže).

ovlivnit přítomné věřící. K tomu užívá mluvčí nejrůznějších řečnických prostředků a celé kázání nebo jeho část stylizuje jako popis, úvahu nebo i (reprodukované) vypravování, nejčastěji jako jejich kombinaci. Aplikuje děje popisované v evangeliu na současný svět a každodenní život věřících. Podle povahy a temperamentu duchovního nabývá kázání emocionálního, nebo naopak citově neutrálního, věcného charakteru.“ (Müllerová 2000, s. 35).

³ McHoul (1994) rozlišuje dva podstatné rozdíly v užívání tohoto termínu:

„ Discourse, used as a mass noun, means roughly the same as „language use“ or „language-in-use.“ As a count noun („a discourse“), it means a relatively discrete subset of a whole language, used for specific social or institutional purposes - as in „the medical discourses of the middle ages.“ Budeme-li mluvit o kazatelském diskurzu (namísto o „žánru kázání“), budeme mít na mysli druhý z výše uvedených významů. Toto poněkud vágní vymezení tohoto termínu ještě upřesněme: „Diskurz v širším (a možná nejčastějším a nejvhodnějším) pojetí zahrnuje nejen sdělení (text), ale i mluvčího (autora), adresáta sdělení, a bezprostřední (nebo i rozsáhlejší) situační kontext; bývá definován jako „integrovaný celek textu a kontextu“, jako spojení „jazykové realizace interakce a jejího kontextového přesahu“ apod.“ (Hoffmannová 1997a, s. 8).

⁴ Charakteristické rysy této dichotomie mají značně teoretický ráz (srov. Hoffmannová 1997b), a tak již před bezmála patnácti lety J. Chloupek oprávněně napsal, že *„pokud jde o vlastní dichotomii řeč psaná - mluvená, ustupuje její význam ve vztahu k volbě jazykových prostředků v moderní době protikladu vyjadřování veřejné - důvěrné. Člověk budoucí doby bude totiž harmonizovat jazykové vyjádření pramenící v dorozumívání mluveném s vyjádřením ze zdroje psaného; především informační, publicistické působení na čtenáře, diváka, posluchače ovlivní jej intenzivně, bude formovat jeho jazykový projev ve smyslu projevení solidarity s celkovým vyjadřovacím modelem doby. Zato potřeba funkčního odlišení projevů důvěrných a veřejných se ještě prohloubí a vztah prostředků spisovných k nespisovným se funkčně vytríbí.*“ (Chloupek a kol. 1991, s. 153n.).

Dalším závažným faktorem, který ovlivňuje výslednou stylovou podobu kázání, je profesionalita mluvčích-kazatelů.

A konečně je třeba připomenout, že ač je kázání monolog, přesto je zaměřen dialogicky (srov. Müllerová 1998).

Kázání se tedy pohybují na pomezí většiny objektivních faktorů: 1. *Mluvený X psaný (popř. tištěný) způsob komunikace; v ústní komunikaci nemožnost X možnost přípravy; 2. Přítomnost adresáta (přímá a zprostředkovaná) X jeho nepřítomnost; 3. Zaměření na jistý typ adresáta; 4. Podmínky pro monolog X situace dialogická; 5. Prostředí oficiální X neoficiální; 6. Komunikační funkce věcná X estetická; 7. Vyvázanost z komunikační situace (Jelínek 1995, s. 707n.).*

Formálnost - neformálnost

Dichotomie spisovnost – nespisovnost (popř. knižnost – hovorovost) je zřejmým indikátorem dichotomie veřejný, slavnostní vs. soukromý, důvěrný; připravený, psaný vs. nepřipravený, mluvený; formální vs. neformální. Kazatelé se musejí vyrovnat s tím, že ač je jejich projev veřejný, měl by zároveň být i důvěrný⁵. Kázání, která jsem analyzoval, se z hlediska „veřejnosti“ zásadně rozpadají na dvě skupiny.

Všechna analyzovaná kázání z „rozhlasových“ mší byla proslovena spisovnou češtinou. Nenalezl jsem ani zjednodušenou syntax; naproti tomu je v těchto projevech množství důsledkových, odporovacích, stupňovacích, či podmínkových spojení. Jediným zásadnějším indikátorem mluvenosti jsou tak většinou jen občasné přerušování a následné opravy.⁶

V kázáních, která nebyla medializovaná, kazatelé tak úzkostlivě nedbají na formu. I zde se však jedná jen o odchylky od spisovnosti. I v těchto kázáních kazatelé užívají logických spojení a jednotlivé klauze rozhodně nejsou jen juxtaponovanými holými větami. Přesto se v nich častěji než v rozhlasových kázáních objevují prvky mluveného projevu: upřesnění a doplnění: „*mine týden / on tam totiž nebyl / Tomáš /*“ (kázání I); „*můžeme říci / že: / včetně toho úryvku z evangelia / je ta dnešní neděle / o moudrosti /*“ (kázání VI); „*už / to co / teďko máme / je to po / zjevení slavnosti / po zjevení Páně / které / po slavnosti zjevení Páně / kdy dobíhá ta doba / vánoční která / končí teď v neděli*“ (kázání VIII); křížení

⁵ „Právě v řečnickém stylu, jehož jazykovým základem je nepřiliš stabilizovaný útvar mluvená spisovná čeština, vystupuje do popředí protiklad mezi úsilím mluvčího vyjadřovat se živě a přirozeně na straně jedné a představou posluchačů, že veřejná a oficiální vystoupení smějí obsahovat jen kodifikované (až knižní) podoby na straně druhé.“ (Kraus 1992, s. 3).

syntaktických výpovědních perspektiv (Müllerová 1994, s. 73): „*máme pocit / že máme nějaké poslání / vždyť to je tady jednoznačné / být svědky / proroky / a svou úspěšnost naplnit toto poslání / bychom tak nejraději posuzovali podle toho /*“ (kázání III); „*lítost / v tom smyslu / jak je to tady uvedeno / líto / toho že druzí sou / například jak je psáno / bez pastýře nebo / že prostě potřebují něco / je to lítost která nás provokuje k akci / řekněme ano / může / ta lítost se v nás může probudit / až teprve / po dost / dlouhé době /*“ (kázání V).

Přejdeme nyní na morfologickou rovinu a podívejme se na dva hovorové jevy. Kazatelé často užívají první osobu plurálu, a protože nezřídka užívají kondicionál, musí se často rozhodnout mezi knižním „*bychom*“ a hovorovým „*bysme*“. V kázáních, která byla přenášena rozhlasem, kazatelé používali výhradně knižní formu kondicionálu: třiatřicetkrát zaznělo „*bychom*“, devětadvacetkrát „*abychom*“ a čtyřikrát „*kdybychom*“. I kazatel kázání VIII-XII užíval výhradně knižní podoby: dvakrát „*bychom*“ a osmkrát „*abychom*“. A konečně i venkovský kazatel dával přednost této variantě: dvanáctkrát „*bychom*“ a jednadvacetkrát „*abychom*“. Tento kněz však třikrát užil „*abysme*“ a jednou „*bysme*“⁷. Podívejme se, v jakých případech se tak stalo.

Na začátku kázání I kazatel udržuje spisovnou normu: „*my bychom vlastně celých těch / (...)*⁸ *my opravdu / bychom měli být v jáсотu /*“ Konec kázání, který si kazatel asi nemohl tak pečlivě připravit a v němž se zřejmě již plně soustředil na obsah sdělení, však už vyhlíží z hlediska formy kondicionálu jinak: „*a s vírou / abysme měli život v jeho jménu / (...) / abysme věřili / že Ježíš / je Mesiáš / Syn Boží / a s vírou / abysme měli život / v jeho jménu /*“ (kázání I). A podobně je tomu v kázání III: na začátku: „*mohli bychom říci / známá to pravda / mohli bychom nad tím pokývat hlavou / (...) naplnit toto poslání / bychom tak jako nejraději posuzovali podle toho / (...) nejraději bychom / kdyby tak / třičtvrtě xxxxxx*⁹ */ se obrátilo*“; a uprostřed: „*protože my bysme je tady chtěli vobrátit /*“.

Kazatel v této fázi kázání promlouvá expresivněji a celkově se zde jeho promluva přibližuje hovorové češtině (viz protetické „*v*“ ve slově „*vobrátit*“). Tato část kázání se svou hovorovostí až nespisovností stylově odlišuje od těch fází kázání, které kazatel proslavil spisovnou češtinou. Stylová odlišnost je podložena obsahem promluvy: kazatel z abstraktnější, všeobecné perspektivy promluvy přechází pro větší názornost na konkrétní a osobní úroveň: nejprve osloví přítomné posluchače a dovolává se jejich osobní zkušenosti:

⁶ Protože jsem se žádného z těchto kázání nezúčastnil, nemohu zcela vyloučit, že kazatelé (popř. jen některý z nich) svá kázání nečetli.

⁷ Slovenský kněz (kázání VII) užíval výhradně tvary s „*bysme*“.

⁸ Třemi tečkami v závorce označuji mnou vynechanou část přepisu.

⁹ Zde kazatel pronesl jméno farní obce.

„možná že ste se setkali někdy s člověkem / který byl / tak horlivý / že odpuzoval /“; a pak pro větší názornost uvádí příklad ze svého osobního života: „když jsme já uvěřil / rok přede mnou uvěřil můj bratr / (...) kdy / brácha za mnou přišel / a říká / já už sem pochopil / a byl u toho úplně celý rozrušený / já už sem pochopil / proč ti naši nemůžou uvěřit / co je tam tou překážkou / tou překážkou sme my dva / a já na něj koukal / no jasně / protože my bysme je tady chtěli vobrátit / tak sme se na to vobracení / vykašlali /“ (kázání III).

Při tomto vyprávění o osobní zkušenosti mluvčího můžeme doslova hmatat stylový „sestup“ z roviny veřejného, slavnostního projevu na rovinu projevu soukromého, osobního. Všimněme si, že na začátku vyprávění o své osobní zkušenosti kazatel použil tvaru „bratr“, kdežto v průběhu vyprávění užil tvaru „brácha“; dále stojí za zmínku označení rodičů „naši“; expresivní věta „já na něj koukal“ (expresivita této věty je ještě zdůrazněna způsobem, jakým byla řečena, tedy zvukovou podobou) následovaná neméně expresivními slovy: „no jasně“, po nichž následují věty ukončené silně expresivním výrazem „vykašlali“.

V tomto kázání se kazatel ještě jednou uchýlil k vyprávění příběhu ze svého života a opět se zde setkáme s nespisovnými i expresivními prostředky: „možná že sem trošku cimprlich“; „kdy je vám trošku slušnějc po injekci“.

Obdobné stylové rozpětí, i když přece jen méně široké, jako dvojice „bychom“ – „bysme“ zahrnuje i dvojice „mohu/ou“ – „můžu/ou.“ Tvar „(ne)můžu“ jsem našel v analyzovaných kázáních třikrát, tvar „(ne)můžou“ čtyřikrát. Naproti tomu tvar „(ne)mohu“ se v kázáních objevil jedenáctkrát, a „(ne)mohou“ čtrnáctkrát. Všech sedm výskytů hovorového „(ne)můžu/ou“ opět připadá právě na kázání venkovského kazatele. Podívejme se nejprve na to, jak tento kazatel užil tvaru „(ne)můžu“: „co nastane? / neděje se nic. / sem slabý. / vo / co můžu přijít? / ten zdroj radosti / je u mne nesebratelný / o ten nemůžu přijít“ (kázání III); „no a co já můžu tady jako / a já / musím vydělávat peníze /“ (kázání V).

Vidíme, že kazatel hovorového tvaru slovesa „moci“ použil opět právě v těch případech, kdy uváděl příklady z konkrétního života. V těchto pasážích se kazatel užíváním hovorových výrazů snaží přiblížit svým posluchačům, a to až do té míry, že užívá 1. osoby singuláru. Nemluví však sám za sebe, ale naopak mluví jako by za každého jednotlivého posluchače. V těchto pasážích se kazatel snaží přesvědčit posluchače, že probíraný problém se týká každého z nich, každého z nás (i kazatele, který ač stojí před nimi a káže jim, je také jen člověk). To, že kazatel skutečně užívá 1. osoby singuláru (paradoxně) proto, aby přesvědčil posluchače o tom, že daný problém se týká opravdu každého z nich, nikoli jen kněze či někoho neznámého, jiného, potvrzuje svými slovy sám kazatel v předchozím kázání: „ale kolikrát sme si taky / v duchu řekli / ale já mam rodinu / a já mám ještě spoustu starostí / tak

*doufám že mně Pán Bůh bude v tom pomáhat / ale to už je o něčem jiném / jako tady nejsou jenom / kněží / a: / jenom řeholnice a řeholníci / eeh kteří mají celým svým životem patřit Bohu / každý z nás / tam kde je/“ (kázání IV). Užití 1. osoby singuláru v těchto případech má nejen značnou konkretizačně-evokující sílu, ale může být i ošidné svou konkretizací demonstrovanou na mluvčím, zvláště není-li dostatečně kontextualizované. Ostatně o tom se kazatel přesvědčil sám hned následující den : „*vždyť / já mám rodinu / já ne: / někdo řekne / já mám rodinu / já se musím starat vo rodinu /“* (kázání V).*

I ostatní kazatelé užívají 1. os. sg. k tomu, aby skutečnost, o níž mluví, přiblížili posluchačům, aby v nich evokovali dojem, že se jich bezprostředně dotýká. V medializovaných kázáních však i nadále káží spisovnou češtinou a užívají knižního „mohu“: „*znovu se uzavírá to pouto mezi / člověkem a bohem / a teprve tam kde / já sám ve svém srdci udělám / tuto základní volbu pro Boha / mohu přemýšlet / i o tom dnešním tajemství / tajemství / trojjediného Boha / teprve tam kde / uvěřím že Bůh existuje / a že já ho ve svém životě potřebuji / aby můj život měl smysl / cenu / abych měl / prot eh proč žít / teprve tam mohu naslouchat bohu / který o sobě dá poznávat / jaký je /“* (kázání XVII).

Hovorový tvar „(ne)můžou“ venkovský kazatel užil v těchto případech: „*myslíte že se můžou / mě tohle vždycky hrozně dohřeje / myslíte že se můžou používat mírně / vulgární slova v kostele? / David říká že můžou /“* (kázání II); „*proč ti naši nemůžou uvěřit / co tam je tou překážkou / tou překážkou sme my dva / a já na něj koukal / no jasně / protože my bysme je tady chtěli vobrátit / tak sme se na to vobrácení / vykašlali.*“ (kázání III).

Spisovného, až knižního „(ne)mohu“ užil venkovský kazatel ve třech případech, dvakrát v úvodu kázání na stejné biblické úryvky: „*samozřejmě že / nemohu opomenout / při této neděli / ten úryvek z evangelia /“* (kázání IV); „*ale já nemohu / začít jinak / než se / alespoň / letmo zastavit / u toho úryvku / z evangelia.*“ (kázání V); „*ale jednu věc bych ještě chtěl / v našem / zamyšlení / si dnes nemohu odpustit/“* (kázání V).

Ve všech třech případech kazatel tentokrát skutečně mluví jen a jen za sebe. Úryvky z kázání IV a V pocházejí z jejich úplného začátku. Úvod kázání je vzhledem k připravenosti velmi signifikantní místo: místo snad nejpřipravenější a většinou neemotivní.

A konečně, tvary „(ne)mohou“ užil venkovský kazatel dvakrát, v první případě na úplném konci kázání II: „*budeme mít odvahu? / odpovědět si / na otázky které se nám tu mohou zrodit? /“*; „*Bůh nás k tomu volá / ale / na tohle nám / běžné lidské síly nemohou stačit./“* (kázání V).

Zkoumal jsem také užívání jednoho z nejrozšířenějších obecněčeských jevů: diftongizovaného „ej“. V sedmadvaceti kázáních tento obecněčeský jev byl použit jen třikrát!

A samozřejmě opět na venkově: „no ale když takovej duch / sní rybu / no tak když je to duch / no tak ta ryba mu tady někde takhle leze a: / duch přece nemůže jíst? / nemůže / jasný / tak Pán Ježíš aby dokázal že je / že není žádnéj duch / tak jí“ (kázání II); „a to už teď není jenom / jenom pro mě / ale / každěj / během toho léta / eeh si snažíme najít si aspoň chvilku“ (kázání V).

Uvedme nyní další nespisovné a hovorové pasáže z kázání tohoto venkovského kazatele. V kázání I kazatel na začátku mluví o tom, že o Velikonocích je třeba se radovat, a tak se i do vlastního kázání snaží vnést radostné a veselé tóny. Snaží se nejen oslovit své posluchače, vtáhnout je do dialogu, ale také je rozesmát: „no jo / sáh si / anebo si nesáh? / sáh si nebo si nesáh? / sáhnul? / sá:hnul / sáhnul jo? / sáhnul si / tak sáhnul nebo si nesáhnul? / tohle je cera mého bráchy jo / tohle je muj brácha (smích) / a vona už to zná / a vona tady na mě volala / nesáh“.

V citované pasáži, v níž kazatel přechází v aktivní dialog s posluchači, opět užívá expresivního slova „brácha“, dále zaznamenáváme protetické „v“ a krácení vokálů: „muj“.

Ve veselém tónu kazatel pokračuje i dále: „nesáh / to víte že si nesáh / kde ste na to přišli že si sáhnul? / nesáhnul si / nesáhnul / protože padnul na ty kolena / rozepjal ruce / Pán můj a Bůh můj / a Ježíš mu říká / kde to mám¹⁰ ((smích posluchačů)) / Ježíš mu říká /“.

V tomto úseku se setkáváme s dalším zajímavým jevem: při převyprávění biblických příběhů se kazatel snaží tyto příběhy co nejvíce přiblížit svým posluchačům, co nejvíce je zkonkretizovat. A jedním z prostředků, kterým toho dosahuje, je dramatizace: kazatel v tomto případě cituje přímou řeč aktérů biblických příběhů, aniž by používal verba dicendi či uvozovací věty: „jen si vezměte / prvního dne / po sobotě / Máří Magdalena / příběhne k apoštolům / viděla sem Pána tuto neděli / co si o ní myslí? / no jo / bláznivá ženská / co viděla? / ale večer / stojí Pán uprostřed nich / pokoj vám / (...) ale zas pro změnu Tomáš / dokud neuvidím neuvěřím / dokud si nesá:hnu / neuvěřím / a najednou / tu stojí Ježíš / Tomáši / no podívej se na ty moje ruce / sáhni si / sáhni si /“ (kázání I).

Dále vidíme, že i při tomto barvitěm převyprávění biblického příběhu, které je doslova snahou o jeho zpřítomnění, kazatel používá hovorové a expresivní prostředky: „no jo / bláznivá ženská /“; emfatické prodloužení vokálu: „dokud si nesá:hnu /“, kteréžto prodloužení kazatel zopakuje i ve výše citované pasáži, v níž oslovuje posluchače a žertuje s nimi: „sá:hnul / sáhnul jo?“.

Kázání II je velmi emotivní, takže jsem v něm opět zaznamenal množství nespisovných či expresivních výrazů (srov. i ty již výše uvedené): „jak si tady princezny

představujete ducha? / no“; „setkali ste se tím možná někde ne? / no když přece procházel dveřma / “; „myslíte že se můžou / mě tohle vždycky hrozně dohřeje / myslíte že se můžou používat mírně / vulgární slova v kostele? / David říká že můžou / prdlajs duchové tělo /“; „dyť si na něj nešáhli“

K nespisovným a expresivním výrazům se občas uchýlil i další kazatel nemedializovaných kázání: *„je to tak jako když / se / přesune / generace /jedna / nebo jedna a půl generace / a / vy se s ní chcete o něčem bavit / a ona / už / nemá / vůbec / o tom / ani ánung / prostě / jako by to / pro ní už to neexistuje / dyť si všimněte někdy / když se / ptají / v tom / úsměvném pořadu / nikdo není dokonalý / mládeže / třeba / na něco / z osmašedesátého roku / nebo na nějakého prezidenta / už to neví / a nemohou za to / že to neví / nás to třeba zase / hustili / od rána do večera a / už to neska třeba nechceme vědět taky“* (kázání XI)

V rozhlasových kázáních nespisovné jevy chybí, ale i v těchto kázáních občas kazatelé užití expresivnějšího či jadrnějšího výrazu: *„za maličkým človíčkem“* (kázání XII); *„vyvedou z klidu i nejednoho klid'asa /“* (kázání XIII); *„například situace v Bosně zaplat' pámbu dnes již v mnohém lepší“* (kázání XIII); *„ty ošklivé hlasy na tebe křičí / a jsou to / jsou tak pronikavé / že jim lze snadno uvěřit / řvou / nejseš dobrý / jsi bezcenný / seš nula / jsi ošklivý / hendikepovaný / máš jinou barvu kůže / štveš mě / na co sáhneš / to zkazíš / tvůj život nemá hodnotu / seš chudák / jediné co ti dává hodnotu jsou peníze které vyděláš / a svaly které si / nahoníš.“* (kázání XXII).

Shrňme, že hovorové a expresivní výrazy či prvky nespisovné češtiny kazatelé užívají tehdy (ve větší míře jen venkovský kazatel), chtějí-li svým posluchačům všeobecnou či abstraktní úvahu přiblížit uvedením konkrétního příkladu ze svého života či z reálného života vůbec (ze života farnosti, společnosti apod.), když na své posluchače přímo apelují, když se snaží přiblížit svým posluchačům biblické příběhy (užíváním přímé řeči, depatetizováním biblického jazyka), přiblížit je jejich problémům. Prostředky hovorové i nespisovné češtiny pomáhají kazatelům nastolit bezprostřednější a důvěrnější atmosféru, pomáhají jim vtáhnout posluchače do problematiky kázání.

V následující kapitole uvedu několik prostředků, kterých kazatelé užívají k dosažení kontaktu s posluchači, což je zřejmě nezbytný krok k tomu, aby je přesvědčili¹¹ o kázaném. Podívejme se tedy na dialogické rysy kázání.

¹⁰ Slova „*kde to mám*“ se týkají založeného místa v evangeliu, neboť kazatel chtěl ocitovat Ježíšova slova.

¹¹ „*Proti výkladu typu neosobního stojí výklady zaměřené řečnický. V těch chce autor adresáta svým osobním vlivem přesvědčit o nějaké pravdě (výklady přesvědčovací) nebo ho přemluvit k nějakému jednání (výklady*

Prostředky kontaktu a dialogu

Kázání většinou začínají oslovením: „*kdybychom chtěli stručně / milí bratři a sestry*“ (kázání XII); „*vážení rozhlasoví posluchači / bratři a sestry* /“ (kázání XIII); „*bratři a sestry / vážení a milí rozhlasoví posluchači / jestliže Kristus říká*“ (kázání XV); „*vážení rozhlasoví posluchači / bratři a sestry* /“ (kázání XXI); „*drazí bratři a sestry / milí posluchači*“ (kázání XXVI).

Mezi kontaktné a dialogické prostředky patří i řečnické otázky: „*není to všechno jakousi novou výzvou k modlitbě? / k opětovnému chápání a lepšímu chápání modlitby?* /“ (kázání XIII); „*čeho se nám vlastně dnes především nedostává? / spravedlnosti? / sociálnych jstot? / dobrých zákonů? / zdravotníckych zařízení? čisté vody vzduchu zdravých lesů? / dejme tomu že se nám to podaří vytvoriť / budeme pak šťastni?* /“ (kázání XIV); „*vždyť Ježíš Kristus za to také / zaplatil / svým životom / a / byla to / opravdu / jeho / prohra?*“ (kázání XXI).

Vedle těchto prostředků se podstatně hojněji využívá k dialogickému rázu kázání slovesných osob, osobních a přivlastňovacích zájmen. V předchozí kapitole jsem již obsáhleji psal o užívání 1. os. sg., u užívání dalších slovesných osob se však již zastavíme jen letmo, ač patří k nejzávažnějším prostředkům dialogizování kázání. Tomuto řečnickému prostředku se totiž podrobněji věnovali Mathesius (1947), který používal termínu „řečnická perspektiva“, a Müllerová (1998). Müllerová ve své práci načrtla, koho jednotlivé gramatické osoby užívané kazateli vlastně označují. Asi nejužívanější je první osoba plurálu¹². Užití této gramatické osoby může znamenat: „*-osobu duchovního (...); -přítomné věřící (...); -lidi všeobecne (včetně duchovního) (...); -věřící lidi všeobecne (...); osobu duchovního spolu s přítomnými věřícími (...); -osobu duchovní a dva věřící, ktorí četli úryvky evangelia („solisté“); -citátově, paradoxne nevěřící lidi všeobecne (...)*.“ (Müllerová 1998, s. 305n.).

Vzhledem k četnosti výskytu by bylo zbytečné dokládat všechny proměny významu 1. os. pl. v kázáních. Nezájímavé není ani užívání 2. os. pl., kterým se většinou kazatelé obraceli na své posluchače, či méně časté užívání 2. os. sg., které v sobě nese emotivnější náboj: „*a*

přemlouvací, vybízecí atp.) a právě tento záměr ho nutí, aby vystoupil ze své rezervy a navázal s adresátem přímý kontakt.“ (Mathesius 1947, s. 382).

¹² K užívání 1. os. pl. v řečnických projevech srov. i následující slova: „*Adresné kombinované apely [Termín kombinovaný apel je odvodený z toho, že znamená „ty“, „vy“ a „on“, „ona“, „ono“, „oni“ a „ony“ sú nahradené zámenom „my“] majú psychologický význam, pretože presvedčovateľ prijímá v tomto prípade úlohu presvedčovaného. Totiž zámeno „my“ zahrnuje nielen „ty“, „vy“, „on“, „ona“, „ono“, „oni“, ale aj „ja“. Teda všetko to, čo sa vzťahuje na recipienta, sa vzťahuje aj na presvedčovateľa. Čím väčšiu autoritu má presvedčovateľ, tým väčší je vplyv jeho spoluúčasti na rozhodovaní recipienta. Takýto spôsob apelu sa môže aplikovať najmä u tých, ktorí sú „alergickí“ na priame apely, príp. u ktorých vyvolávajú takéto apely kontraverzné správanie. Nemôžu ich však používať tí, ktorí sa nijako nezúčastňujú, ani nezainteresovávajú na plnení úlohy toho, od koho ju žiadajú.*“ (Grác 1988, s. 273).

vytváří tento falešný dojem / který u mnoha lidí stojících takzvaně venku / se stává / celkovým obrazem víry / všechno to co v životě budeš prožívat / a co bude velice nepříjemné / co bude nějak souviset s utrpením / to je v pořádku / protože přeci křesťanství nás k tomu vyzývá / tím si můžeš něco zasloužit /“ (kázání XIII); „ty ošklivé hlasy na tebe křičí / a jsou to / jsou tak pronikavé / že jim lze snadno uvěřit / řvou / nejses dobrý / jsi bezcenný / seš nula / jsi ošklivý / hendikepovaný / máš jinou barvu kůže / štveš mě / na co sáhneš / to zkazíš / tvůj život nemá hodnotu / seš chudák / jediné co ti dává hodnotu jsou peníze které vyděláš / a svaly které si / nahoníš.“ (kázání XXII); „není i to i tvůj příběh? / milí posluchači / cítíš se sám všemi opuštěn? / pak ti chci říct / že je někdo / kdo na tebou nezlomil hůl /“ (kázání XXVI).

Mezi kontaktní prostředky lze také zahrnout již zmiňovaná uvádění příkladů z běžného života posluchačů: „takže / jesliže / někdo / k nám dneska přijde / z těch takzvaných znalců bible“ (kázání VIII); „mnozí z vás / byste mohli uvést / jistě jiný příklad / příklad ze života / například dva lidé naváží známost / ta známost je naprosto nevhodná /“ (kázání XIX); „to znáte každý ze své praxe / ze svého osobního života / když ste / přicházeli / a přicházíte k druhým lidem /“ (kázání XXI).

Přejdeme nyní k venkovským kázáním. V kázáních venkovského kazatele chybí úvodní oslovení („bratři a sestry“), ale naproti tomu kazatel někdy přímo oslovuje své posluchače: „prosim vás / vezměte si to / najděte si ty texty / (...) / doma se k tomu vraťte / a projděte to ze všech stran / promítněte to na sebe / promítněte to na lidi okolo / promítněte si to / do naší farnosti“ (kázání III).

Venkovský kazatel své posluchače nejen oslovuje, ale přímo se dovolává i jejich zkušenosti: „lidé / kteří / se považují za / za opravdu / vynikající křesťany / vám budou vysvětlovat / jak to s tím vzkříšením bylo / (...) / setkali ste s tím možná někde ne? /“ (kázání II); „možná že ste se setkali někdy s člověkem / který byl / tak horlivý / že vodpuzoval /“ (kázání III).

Kazatel předjímá i možné myšlenky svých posluchačů: „vidíte / mluvím dneska dlouho / tak si říkáte / tak vono mu to chybělo / tak si to musí dneska vynahradiť /“ (kázání III).

To, jak důležitou roli hraje prostředí, můžeme doložit kázáním, které bylo předneseno v nejmenším z kostelů, v nichž zněla analyzovaná kázání. V kázání z tohoto kostela jedna z posluchaček reagovala na otázku: „K: myslíte / že bude / v tom věčném / životě / v tom Božím království / sluníčko? / (...) / a já si myslím / že tam bude hic / ne:?: / P: horko je v pekle / otče / tam sou plameny / já si myslím / že tam bude takový / příjemný vánek / víte“ (kázání VI). Otázkou „ne?“ kazatel pravděpodobně již reagoval na odmítavé gesto posluchačky, takže se v

tomto případě nejedná o „běžný“ případ užití dialogizujícího prostředku, ale vidíme, že jak kazatel, tak posluchači jsou ochotni vstoupit v opravdový dialog, což je ve velkých, elektronicky ozvučených kostelech jen obtížně představitelné. Tento kazatel se skutečně někdy svých posluchačů (ne řečnický) ptá, přičemž se často obrací se svými dotazy na děti: „*sáh si / anebo si nesáh? / sáh si nebo si nesáh? / sáhnul? / sá:hnul / sáhnul jo? / sáhnul si / tak sáhnul nebo si nesáhnul? / todle je cera mého bráchy jo / tohle je muj brácha ((smích posluchačů)) / a vona už to zná / a vona tady na mě volala / nesáh /*“ (kázání I); „*jak si tady princezny představujete ducha?*“ (kázání II).

Kazatel také připomíná předchozí kázání: „*nu a pak sem / svoji mámu pokřtil / to už znáte / to už sem vám vyprávěl /*“ (kázání III); „*vám sem to určitě taky / párkrát vykládal / jak pan biskup Škarvada / rád a často / možná tady o tom taky mluvil /*“ (kázání VI).

Vidíme tedy, že mnoho těchto dialogických rysů je umožněno vzájemnou důvěrou a vzájemnou znalostí. To, že se kazatel s mnohými posluchači zná, dokládají i následující slova: „*a řada z vás ví že já / na dovolenou odjíždím lodí /*“ (kázání V).

Řečnické prostředky v kázání

Podívejme se nyní na některé řečnické prostředky užívané v kázáních.¹³ Již jsme viděli, že hojně užívaným prostředkem jsou názorné příklady z osobního či reálného života: „*naše farnost se asi před dvěma týdny vrátila z pouti / při které sme mimo jiné navštívili město Turín /*“ (kázání XII); „*jak jinak rozumět té hrůze o které čteme v denním tisku /*“ (kázání XIV); „*jak si třeba pan Zeman a další představují křesťanskou víru / dostáváme od nich četné lekce /*“ (kázání XV); „*a k tomu bychom si mohli uvést zase tento příklad / nedávno / se hodně mluvilo / o raketoplánu Kolumbia / zpět z vesmíru už se nevrátil /*“ (kázání XVIII).

Časté je také obrazné přirovnání: „*ak / nepristupujeme k tej eucharistii / znamená že / sme tu síce na hostině / ale ako keby sme mali dietu / ako keby sme boli chorý*“ (kázání VII); „*a tak se vlastně člověk který věří / podobá někomu / kdo je na cestě / posunuje se v životě /*“ (kázání X); „*představte si váhy / na jedné misce těch vah stojíme my / každý z nás / člověk / mírou našeho nasazení potom dokážeme vyvážit / případně zvednout závaží které je na druhé misce vah /*“ (kázání X); „*jsme totiž svědky jakýchsi názorů / které se snaží z křesťanství a z církve učinit jakousi mučírnu a kriminál / kde se pořád jenom něco musí a nesmí*“ (kázání

¹³ J. Kraus připomíná tyto rétorické prostředky: „*Obrazná vyjádření spolu s některými specifickými skladebními konstrukcemi, jako jsou paralelní stavba obsahující shodná, stupňovaná nebo protikladná tvrzení, opisné konstrukce (perifráze). Nejrůznější typy opakování (hláskových skupin, slov, slovních spojení) atp., se v klasických učebnicích rétoriky a poetiky považují za součást rétorické argumentace.*“ (Kraus 1992, s. 6)

XIII); „řekl jsem že člověk je králem / že je jakousi korunou stvoření“ (kázání XIV); občas přechází takové názorné přirovnání v barvitou metaforu: „přestaňme být zapálenou patronou nahromaděných blesků v rodině a národě /“ (kázání XII).

Oblíbeným řečnickým prostředkem je také kontrast: „víte / on je rozdíl / jestli / děláme / spoustu věcí / protože se to má / v lepším případě protože je to třeba / a něco jiného je / jestli ty samé věci / děláme z jakési / vnitřní / touhy / například /“ (kázání V); „co jen známe totalitních režimů které člověku slibovaly ráj na zemi / všechno se zařídí a vyřeší / a na místo vyřešení otázek / udělaly člověku peklo na zemi /“ (kázání XI); „v Bohu nemá místo faleš a přetvářka / ani povrchní / laciné / sentimentální city / v Bohu je síla / pravda / a úcta /“ (kázání XX); „není to volba soutěživá / žádná konkurence / takto se liší svět / od lidu Kristova / tak se liší obec Boží / od obce lidské /“ (kázání XXII); „ale dočkáš se lásky / jednou / v Božím království / bylo ti ukřivděno / bylo ti ublíženo / však se dočkáš spravedlnosti / jednou / v Božím království“ (kázání XXIV). Prostředek kontrastu lze kombinovat s obrazným přirovnáním: „keby sa Ježíš chcel / nechať / ako odmena / pre niekoho pretože je dobrý / tak by sa mal radšej nechať / v torte a šampanskom / pretože chlieb a víno / až taká veľká odmieňa nie je /“ (kázání VII); „a v tom je právě ta veliká účinnost víry / protože pak vlastně za maličkým človíčkem / kterým každý z nás je / ve srovnání s celým velikým vesmírem / tak za maličkým človíčkem najednou vyroste hora obrazně řečeno / hora která člověku najednou dodává sílu / je se o co opřít /“ (kázání X).

Zřejmě nejužívanějším řečnickým prostředkem v kázáních je gradace, ale i pouhý výčet či hromadění synonym: „my bychom vlastně celých těch / osm dní velikonočního oktáblu / měli projásat / prozpívat / protančit / protleskat /“ (kázání I); „že ty apoštolové s Ježíšem mluví / oni mu vypravují co se všechno děje / oni mu povědí prostě všechno /“ (kázání III); „že si je nevyzásluhujeme / nevydupáme / nevyvztekáme / ne / nevím / co jiného /“ (kázání IV); „abychom / si odpočinuli / abychom vydechli / a abychom zastavili běžný běh života /“ (kázání V); „z toho rozhovoru s ním / z toho přebývání s ním / z toho odpočívání s ním / z toho povídání si / s ním /“ (kázání V); „člověk má ruku ale / ta ruka může být slabá / zesláblá nemocí nebo tím že člověk netrénuje / necvičí tu ruku / nepoužívá /“ (kázání X); „abychom zastali to k čemu nás Pán volá / abychom to nekonali jenom sami ze sebe / z toho jaké zrovna síly si dokážeme okamžitě najít / jakou máme náladu / jak sme se dobře vyspali / jestli v nás nezačala zrovna pracovat nějaká chřipka nebo něco jiného /“ (kázání X); „když hovoří třeba o válkách / vzpourách / různých nemocech a podobně“ (kázání XI); „znavené lidské srdce stále pláče a touží po lásce / touží po něčem víc než je denní chléb / po něčem co žádný zákon světa nemůže přikázat / nařídít ani dát /“ (kázání XII); „obrovská / nikdy a před

nikým nekončící a nezastavující se láska / láska k člověku spolu řekl bych s nejintimněji prožívanou úctou a vírou v Boha /“ (kázání XIII); „stále víc / nám schází / to nejpodstatnější k životu / teplo domova / krása lidských vztahů / opravdový smysl života / skutečné štěstí a radost / láska po které člověk tak bytostně touží /“ (kázání XVI); „ve své každodennosti zkušenosti / se každý z nás / setkává s bolestí utrpením / nespravedlností nemocí a smrtí /“ (kázání XX); „a přitom se setká / s odmítnutím / nezájmem / a nebo dokonce i s odporem /“ (kázání XXI).

Dalšími řečnickými prostředky jsou personifikace: „*sama Boží moudrost / zve / no tak pod'te dál /“* (kázání VI); „*ale jesliže / to naše srdce / nebude každou chvíli běhat někam za roh / a říkat si tady Hospodin nekouká /“* (kázání III); prostředky dramatizace, mezi něž patří především řečnické otázky a reprodukování přímě řeči, ať už při názorném převyprávování biblických příběhů, nebo při převyprávování příběhů z reálného či osobního života; s těmito prostředky dramatizace jsme se již setkali při jiné příležitosti, a proto je již nebudu znovu citovat. Časté je také srovnávání současného, každodenního života se životem biblických příběhů, se životem apoštolů a se životem Ježíše.

Závěr

Nejzřejmější stylový rozdíl mezi venkovskými kázáními a kázáními rozhlasovými je v jejich formálnosti, respektive neformálnosti; to se projevuje v rozdílném využívání prostředků nespisovné a hovorové češtiny. Tato skutečnost je dána prostředím, v němž bohoslužby a kázání probíhají, ale také osobností mluvčího. Důvěrnější prostředí ovlivňuje i výběr kontaktních a dialogizujících prostředků. Naopak prostředí nemá vliv na tzv. řečnickou perspektivu (Mathesius 1942) ani na výběr a užití většiny řečnických prostředků.

Literatura

- Grác, J. (1988): *Persuázia*. Ovplyvňovanie človeka človekom. Osveta, Martin.
- Hoffmannová, J. (1997a): Analýza diskurzu. In: *Stylistika a ...* Trizonia, Praha, s. 8-12.
- Hoffmannová, J. (1997b): Mluvenost/psanost. In: *Stylistika a ...* Trizonia, Praha, s. 76-81.
- Chloupek, J. a kol. (1991): *Stylistika češtiny*. SPN, Praha.
- Jelínek, M. (1995): *Stylistika*. In: *Průruční mluvnice češtiny*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, s. 701-782.
- Kraus, J. (1992): Proměny řečnického stylu v češtině. *Slovo a slovesnost*, 53, s. 1-2.

- Mathesius, V. (1947): Jazykozpytné poznámky k řečnické výstavbě souvislého výkladu. In: *Čeština a obecný jazykozpyt*. Melantrich, Praha, s. 380-414.
- McHoul, A. (1994): Discourse. In: *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Pergamon Press, Oxford-New York-Soul-Tokyo, s. 940-949.
- Müllerová, O. (1994): *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba*. Academia, Praha.
- Müllerová, O. (1998): Mše jako dialog. In: *Człowiek, Dzieło, Sacrum*. Uniwersytet Opolski-Institut Filologii Polskiej, Opole, s. 301-308.
- Müllerová, O. (2000): Žánry a syntaktické rysy mluvených projevů. In: *Tváře češtiny*. Filozofická fakulta, Ostrava, s. 21-54.

Vyjadřování zdvořilosti v češtině - odpovědi na zdvořilostní otázku

Jak se máte?

Pavla Chejnová

Otázku *Jak se máte?* si navzájem klademe téměř každý den. Velmi často jde pouze o zmechanizovanou formuli, záměrem mluvčího není zjistit konkrétní informace, ale spíše navázat zdvořilostní konverzaci. V tomto článku budu prezentovat dílčí výsledky rozsáhlého výzkumu zaměřeného na celou oblast zdvořilosti. Výzkumu se zúčastnilo 300 respondentů (213 žen a 87 mužů) ve věku 17 – 35 let. Jednalo se především o studenty gymnázia, Pedagogické fakulty UK a učitele. Všichni respondenti měli češtinu jako mateřský jazyk. Respondentům byly prezentovány určité situace a jejich úkolem bylo napsat vlastní předpokládanou verbální (popřípadě neverbální) reakci. Výpovědi respondentů byly zpracovány kvalitativně i kvantitativně (viz procentuální zastoupení odpovědí v tabulkách).

Respondentům byly prezentovány dva typy situací – situace formální a situace neformální. V situaci formální jde zpravidla pouze o zdvořilostní frázi, tázající nemívá zájem dozvědět se detailní informaci. Může se jednat o snahu dodržet Leechovu maximu účasti (Leech, 1983) či o snahu posílit pozitivní vztah mezi komunikanty, jde tedy o pozitivní zdvořilostní strategii.

Odpovídá-li mluvčí na tuto otázku nadřizenému, volí stereotypizovaná vyjádření. V případě, že se mluvčímu daří dobře, tuto skutečnost také sdělí. Časté je i poděkování, doprovázející vlastní odpověď (*Dobře. Děkuji, dobře. Dobře, děkuji za optání.*). Někteří

mluvčí považují za zdvořilou reciproční reakci a otáží se nadřizeného na totéž (*Dobře, a vy? Dobře, a jak se máte vy?*). Skupina mluvčích považuje za nezdvořilé prezentovat vlastní pozitivní stav a raději volí neutrální odpověď, jež o skutečnosti příliš nevyovídá (*Jde to. Děkuji, ještě to jde. Děkuji, jde to. Vše je v pořádku.*).

Odpovídá-li mluvčí na tutéž otázku svému kolegovi, nastává odlišná situace. Mezi komunikanty je menší míra distance, vztah nadřizenosti a podřizenosti není definován. Ve vztahu může hrát větší roli vzájemná solidarita. Mluvčí často sdílí s adresátem některé presupozice, může tedy jít o skutečné projevení zájmu, jak se vyvíjejí určité události v životě adresáta. Kladné odpovědi mohou mít neutrální podobu (*Dobře. Dobrý. Díky, dobře. Děkuji, dobře.*), nebo nesou jistý stylistický příznak – jsou hovorové, obecněčeské, hyperbolizované (*Fajn. Skvěle (jak jinak). Super. Výborně. Perfektně. Prima. Bezvadně. Paráda. Báječně.*). Bývají spojené s reciproční otázkou (*Dobrý, a co ty? Fajn / Dobře, a jak se máš ty?*), kdy se mluvčí snaží projevit účast. Někteří mluvčí volí neutrální odpověď, která o skutečnosti příliš nevyovídá (*Jde to. V pořádku. V klidu. OK. V pohodě.*). Je zde využito strategie litotes, kdy mluvčí záměrně udává menší míru, než odpovídá skutečnosti. Důvodem bude pravděpodobně snaha o taktní vyjádření – mluvčí nechce u adresáta vyvolávat závist v případě, že se adresátovi daří hůře. Řidší jsou odpovědi, kdy mluvčí uvádí různé komentáře, vyjadřuje se ke své situaci nestereotypizovaně (*Jde mi vše od ruky. Mám dobrou náladu. Vše mi vychází. Fakt si užívám. Daří se mi. Děkuji, nestěžuji si. Nemůžu si stěžovat. Budu ti vyprávět. Čím dál tím líp (až do vítězného konce). Šlape to.*).

Jiný typ komunikace nastává, je-li mluvčí tázán v situaci, kdy se mu příliš nedaří. Je-li mluvčí tázán svým nadřizeným, zpravidla neprezentuje negativní skutečnost, nýbrž volí neutrální až eufemistická vyjádření (*Jde to. Děkuji za optání, jde to. Už bylo líp. Mohlo by to být lepší. Mohlo by být lépe. Abych tak řekl pravdu, nic moc. Nic moc. Zrovna se mi moc nedaří. Za moc to nestojí.*). Důvodem bude patrně snaha neobtěžovat adresáta svými problémy. Zajímavé je, že tato vyjádření nejsou spojena s reciproční otázkou, mluvčí předpokládá, že by mohl adresáta uvést do podobně nepříjemné situace, v jaké se sám nyní nachází. Část mluvčích by volila přímo lež a odpovídala kladně i v případě, že se jim daří špatně (*Dobře, děkuji. Dobře.*).

Nejpestřejší nabídka odpovědí se vyskytla u situace, kdy mluvčí odpovídá na tuto otázku svému kolegovi, pokud se mu momentálně příliš nedaří. Nejčastější odpovědí je vyjádření eufemistické, kdy mluvčí skutečnost sice implikuje, ale negativa explicitně nevyjádří (*Jde to, ale dře to. Mohlo by to být lepší. Mohlo by být lépe. Už bylo líp. Už jsem*

měla veselejší období. Nic moc. Nic moc, co se dá dělat. V rámci možností. Ne moc dobře. Za moc to nestojí. Momentálně to není ono. Není to takové, jak bych si představovala.). Opět se i zde vyskytly obecně použitelné neutrální odpovědi, nepřinášející nové informace (*Jde to. Musí to jít. Znáš to. Pořád stejně, nic nového. Normál. Tak středně. Jakž takž.*).

Je-li vztah mezi komunikanty blízký a založený na solidaritě, převáží pozitivní zdvořilostní strategie a mluvčí podává skutečné informace o svém negativním stavu (*Špatně. Je to na nic. Nedaří se mi. Nic mi nejde.*). Tyto odpovědi bývají často hyperbolizované, mluvčí užívá nespisovné lexikum, obecněčeské a vulgární výrazivo (*Blbě. Bídne. Hrůza. Hrozný. Děsný. Je to bída. Lepší to být nemůže. Stojí to za prd / za hovno / za houby. Je to pod psa.*). O tendenci českých mluvčích odpovídat negativně viz Hoffmannová, 1996. Předpokládá-li mluvčí, že jeho komunikační partner vskutku jeví zájem o informace, může poskytnout i další komentáře (*Přežívám, nestojí to za to. Dělán, co umím. Ještě žiju. Smůla se mi lepí na paty. Jsem v krizi, jako v ledu. Nějaký těžký to teď mám. Mám nějaké osobní problémy. Pořád nějaké starosti. Mám fofr, jsem ve stresu. Nestihám. Mám hodně starostí. Mám depku. Nejlíp bych udělala, kdybych skočila ze skály.*). Takováto vyjádření předpokládají další otázky adresáta, implikují zájem o další komunikaci. Navenek sice mluvčí může předstírat nezájem o další kontakt, hlubší interpretace však naznačuje pravý opak (*Ani se neptej. Vůbec na mě nemluv. Ani mi nemluv. Nestojí to za řeč. Mávnutí rukou.*).

Někteří respondenti se snaží o zachování pozitivního rámce komunikace, proto vyjadřují optimismus do budoucnosti (*Špatně, ale dobře to snáším. Momentálně špatně, ale snad se to vylepší. Ono se to srovná. Bude lépe. Někdy je hůř, někdy líp. Mohlo by být i hůř. Nikdy není tak špatně, aby nemohlo být ještě hůř.*). Tyto výpovědi nejsou lživé, mluvčí jasně implikuje negativní skutečnosti, zároveň však od adresáta nevyžaduje soucit, celkové ladění výpovědi je pozitivní. Nejkrainější variantou je lež, kdy mluvčí negativní skutečnosti zamlčí (*Dobry. Dobře. V pořádku. Není to špatný. Fajn. Ale ano. V pohodě. Výborně. Skvěle.*).

Jak je vidět, záleží hlavně na vztahu mezi komunikanty. Je-li vztah blízký, odpovědi jsou emocionálnější a upřímnější. V případě formálního či povrchního vztahu se mluvčí od odpovědi distancuje, volí konvencionalizovaná vyjádření, snaží se zachovávat pozitivní rámec komunikace.

Co obvykle odpovíte na „Jak se máte / máš“ nadřízenému / kolegovi?

Pokud se máte dobře (nadřízenému):

kladná neutrální odpověď	60%	Dobře. Děkuji, dobře. Dobře, děkuji za optání.
kladná neutrální odpověď + dotaz	20%	Dobře, a vy? Dobře, a jak se máte vy?
neutrální odpověď	20%	Jde to. Děkuji, ještě to jde. Děkuji, jde to. Vše je v pořádku.

Pokud se máte dobře (kolegovi):

kladná neutrální odpověď	46%	Dobře. Dobrý. Díky, dobře. Děkuji, dobře.
expresivní a hyperbolické výrazy	27%	Fajn. Skvěle (jak jinak). Super. Výborně. Perfektně. Prima. Bezvadně. Paráda. Báječně.
neutrální odpověď	12%	Jde to. V pořádku. V klidu. OK. V pohodě.
kladná neutrální odpověď + dotaz	10%	Dobrý, a co ty? Fajn / Dobře, a jak se máš ty?
komentáře	5%	Jde mi vše od ruky. Mám dobrou náladu. Vše mi vychází. Fakt si užívám. Daří se mi. Děkuji, nestěžuji si. Nemůžu si stěžovat. Budu ti vyprávět. Čím dál tím líp (až do vítězného konce). Šlape to.

Pokud se vám příliš nedaří (nadřízenému):

neutrální odpověď	42%	Jde to. Děkuji za optání, jde to.
eufemismy	39%	Už bylo líp. Mohlo by to být lepší. Mohlo by být lépe. Abych tak řekl pravdu, nic moc. Nic moc. Zrovna se mi moc nedaří. Za moc to nestojí.
kladná odpověď	19%	Dobře, děkuji. Dobře.

Pokud se vám příliš nedaří (kolegovi):

eufemismy	41%	Jde to, ale dře to. Mohlo by to být lepší. Mohlo by být lépe. Už bylo líp. Už jsem měla veselejší období. Nic moc. Nic moc, co se dá dělat. V rámci možností. Ne moc dobře. Za moc to nestojí. Momentálně to není ono. Není to takové, jak bych si představovala.
neutrální odpověď	26%	Jde to. Musí to jít. Znáš to. Pořád stejně, nic nového. Normál. Tak středně. Jakž takž.
expresivní a hyperbolické výrazy	9%	Blbě. Bídě. Hruža. Hrozný. Děsný. Je to bída. Lepší to být nemůže. Stojí to za prd / za hovno / za houby. Je to pod psa.
kladná odpověď	7%	Dobry. Dobře. V pořádku. Není to špatný. Fajn. Ale ano. V pohodě. Výborně. Skvěle.
negativní odpověď	5%	Špatně. Je to na nic. Nedaří se mi. Nic mi nejde.
komentáře	5%	Přežívám, nestojí to za to. Dělam, co umím. Ještě žiju. Smůla se mi lepí na paty. Jsem v krizi, jako v ledu. Nějaký těžký to teď mám. Mám nějaké osobní problémy. Pořád nějaké starosti. Mám fofr, jsem ve stresu. Nestíhám. Mám hodně starostí. Mám depku. Nejlíp bych udělala, kdybych skočila ze skály.
optimismus	4%	Špatně, ale dobře to snášim. Momentálně špatně, ale snad se to vylepší. Ono se to srovná. Bude lépe. Někdy je hůř, někdy líp. Mohlo by být i hůř. Nikdy není tak špatně, aby nemohlo být ještě hůř.
nezájem o komunikaci	3%	Ani se neptej. Vůbec na mě nemluv. Ani mi nemluv. Nestojí to za řeč. Mávnutí rukou.

Literatura

BROWNOVÁ, P. a LEVINSON, S. *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Oxford: Oxford University Press, 1987.

GRICE, P. Logic and Conversation. In COLE, P. a MORGAN, J. (Eds). *Syntax and Semantics, volume 3: Speech Acts..* New York: Academic Press, 1975, s. 41-58.

HOFFMANNOVÁ, J. Fatická funkce jazyka, konverzace a její žánry. SaS, 57, 1996, s. 91 – 205.

LEECH, G. *Principles of Pragmatics*. London: Longman, 1983.

ŠVEHLOVÁ, M. Zdvořilost a řečová etiketa. In KLENER, P (Ed.). *Filologické studie XIX*. Praha: Karolinum, 1994.

WATTS, J.R. a IDE, S. a EHLICH, K. (Eds.). *Politeness in Language*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1992.

Slovník bohemistů

www.pedf.cuni.cz/kcj/

Informační technologie změnily metody práce v řadě oborů. Jedním z nich je i lexikografie. Tam jsou změny dalekosáhlé. V úvodu k této stati chceme krátce obrátit pozornost k jediné z nich, totiž k tomu, že lexikografové vytvářející v současnosti jistý slovník nemusí být soustředěni ani na jednom pracovišti, ani v jednom městě, ani v jediné zemi (Hargraves, O.: Long-distance Lexicography. Dictionaries, No. 25, 2004, 137-147), a při tom díky Internetu mohou mezi sebou neustále komunikovat, mohou umísťovat slovníkové stati do internetového slovníku, mohou mít neustálý přístup k vytvořeným slovníkovým statím, jejichž modifikaci mohou navrhnout / provádět, přičemž jejich hlavní pracovní náplní nemusí být lexikografie. O. Hargraves nazývá takové tvůrce slovníků „nezávislými lexikografy“. Ostatně v počátečních fázích tvorby Oxford English Dictionary to také byly stovky „nezávislých lexikografů“, kteří zasílali poštou svá excerpta do Scriptoria, postaveného na oxfordském pozemku, kde byla dále zpracovávána profesionálními lexikografy (Winchester, S.: The Professor and the Madman. A Tale of Murder, Insanity, and the Making of the Oxford English Dictionary. Harper Perennial. NY 1999, 242 s.). Internetový Slovník bohemistů oficiálně nazývaný Slovník osobností lingvistické bohemistiky je od r. 2003 vytvářen na katedře českého jazyka Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy rovněž díky novým informačním technologiím a na základě spolupráce s „nezávislými lexikografy“ – studenty učitelství českého jazyka, konkrétně posluchači kurzu základů obecné jazykovědy. Jejich vydatnými pomocníky jsou pracovnice knihovny ÚJČ AV ČR ve Valentinské ulici v Praze. Počáteční fáze tvorby slovníku byly popsány v článku publikovaném v Naší řeči (Machová, S. – Chvátalová, K.: Slovník osobností lingvistické bohemistiky. Naše řeč, 87, 2004, s. 253-258). Od té doby se slovník v důsledku práce dalších ročníků studentů českého jazyka značně rozrostl a i v důsledku této skutečnosti doznala jisté modifikace jak makrostruktura slovníku a mikrostruktura slovníkové stati, tak softwarová podpora slovníku, díky níž je vyhledávání v něm pro uživatele skutečně přátelské.

Znovu vyvstala otázka, kdo bude považován za bohemistu zařazovaného do internetového slovníku. O tomto problému bylo stručně pojednáno ve výše uvedeném

článku publikovaném v Naší řeči, kde bylo řečeno, že za bohemistu pokládáme toho, kdo publikoval anebo publikuje teoretická pojednání o českém jazyce, a také toho, kdo se podílel / podílí na sestavování rozmanitých českých slovníků. Autorky / autoři, kteří publikují výhradně učebnice českého jazyka, k bohemistům zařazování nejsou. Publikují-li však i bohemistické stati, je v jejich hesle autorství učebnic zmíněno. Nyní pokládáme za důležité dodat, že k bohemistům zařazujeme i ty lingvisty, kteří se zabývají studiem jiných jazyků, než je čeština, avšak publikují kontrastivní studie, v nichž je čeština jedním ze srovnávaných jazyků. Každý rok prozatím slovník narůstá díky pracím studentů bohemistiky UK – PedF zhruba o 150 slovníkových statí. K 30. září 2005 jich náš slovník obsahuje 412. Studenti poprvé přistoupili ke zpracování nečeských bohemistů, jichž je doposud zpracováno 19. Jejich výběr je zcela náhodný a prozatím vůbec není reprezentativní. Jejich slovníková stať se liší od statí českých bohemistů tím, že vedle místa rodiště a eventuálního místa úmrtí je uváděna jeho národnost a/nebo země, v níž se bohemista narodil.

Dosavadní technické zpracování slovníku jako jednoho souboru se ukázalo jako neudržitelné – při vyhledávání jediné statí se načítal do počítače celý slovník, což bylo pro uživatele nepříjemné. Proto byl soubor obsahující všechny slovníkové statě s příslušnými hypertextovými odkazy nahrazen samostatnou internetovou stránkou (umístěnou na stránkách KČJ UK – PedF), na níž je umístěn seznam již zpracovaných bohemistů, tedy seznam všech slovníkových statí. Každá stať tvoří samostatný textový dokument. Tím jsme usnadnili orientaci v celém slovníku a také doba potřebná pro načtení jednotlivých statí se podstatně zkrátila. Místo celého slovníku se uživateli načte pouze úvodní rozcestník a posléze se otevře jen požadovaná stať, nikoliv všechny statě, jak tomu bylo doposud.

Ve školním roce 2005/2006 budou zpracováváni především nečeští bohemisté, a proto jsme se rozhodli kvůli snazší orientaci uživatele slovníku vytvářet samostatné rejstříky nečeských bohemistů. Odkazy na stati nečeských bohemistů naleznou uživatelé jednak v seznamu všech slovníkových statí (tedy spolu s heslovými statěmi českých bohemistů), jednak v samostatných rejstřících, které se uživatelům otevřou po kliknutí na příslušný odkaz na hlavní stránce slovníku. Doposud obsahují tyto speciální rejstříky odkazy na hesla některých bohemistů anglosaských, běloruských, francouzských, německých a rakouských, ruských, ukrajinských.

Praxe ukázala, že pravidla pro tvorbu slovníkových statí nejsou „nezávislým lexikografům“ v některých bodech dostatečně jasná. Proto byla částečně modifikována, což umožní sjednotit formu všech hesel a zároveň usnadní práci při dalším rozšiřování slovníku.

Díky novému technickému zpracování, které jsme výše pouze nastínili, můžeme slovník rozšiřovat bez větších problémů i v dalších letech. Doufáme, že práce s našim slovníkem bude pro všechny uživatele přehlednější, snazší a snad i příjemnější. Níže je uveden heslář všech dosud zpracovaných bohemistů.

Abecední seznam všech bohemistů zpracovaných k 30. září 2005

Adamec, Přemysl	Bondarko, Alexandr V.
Adámková, Ilona	Borovičková, Blanka
Bachmann, Luděk	Bozděchová, Ivana
Bachmannová, Jarmila	Buben, Vladimír
Balhar, Jan	Buchtelová, Růžena
Balowska, Grazyna	Buráňová, Eva
Barnetová, Vilma	Confortiová, Helena
Bartoněk, Antonín	Cuřín, František
Bartoš, František	Čechová, Marie
Bartoš, František Michálek	Čejka, Mirek
Bartošek, Jaroslav	Čermák, František
Baudiš, Josef	Černá, Alena M.
Bauer, Jaroslav	Černý, František
Bečka, Josef Václav	Černý, Jiří
Bělič, Jaromír	Červená, Vlasta
Běličová, Helena	Čižmárová, Libuše
Benedikt z Nudožer, Václav	Čmejrková, Světla
Beneš, Eduard	Daneš, František
Beneš, Josef	Daňhelka, Jiří
Berger, Tilman	David, Milan
Bíba, Vincenc Dominik	Davidová, Dana
Bílý, František	Dejmek, Bohumír
Blahoslav, Jan	Demlová, Emílie
Blažek, Jiří	Dobrovský, Josef
Blažek, Matyáš	Dočekal, Mojmír
Blažek, Václav	Dohalská-Zichová, Marie
Bogoczová, Irena	Dokulil, Miloš

Doležal, Pavel	Hattala, Martin
Doležel, Lubomír	Hausenblas, Karel
Dostál, Antonín	Hauser, Přemysl
Drachovský, Jan	Havlík, Antonín
Drozd, Lubomír	Havlová, Eva
Dršatová, Jitka	Havránek, Bohuslav
Duběda, Tomáš	Helcl, Miloš
Dvořáček, Jaroslav	Helclová-Kozlová, Karla
Dvořák, Emil	Hirschová, Milada
Eisner, Pavel	Hladká, Zdeňka
Erhart, Adolf	Hlaváč, Sáva
Ertl, Václav	Hlavsa, Zdeněk
Faktor, Jan	Hlavsová, Jaroslava
Fiedlerová, Alena	Hodura, Kvido
Filipec, Josef	Hoffmannová, Jana
Firbas, Jan	Höflerová, Eva
Flajšhans, Václav	Hofmann, Gustav
Flídrová, Helena	Homoláč, Jiří
Frinta, Antonín	Homolková, Milada
Gebauer, Jan	Horálek, Jan
Gregor, Alois	Horálek, Karel
Grepl, Miroslav	Horalík, Ladislav
Grygerková, Marcela	Horálková, Zdena
Hádek, Karel	Hoskovec, Tomáš
Hádková, Marie	Hošnová, Eva
Hajičová, Eva	Hovorková-Alšová, Marie
Hájková, Eva	Hrbáček, Josef
Hála, Bohuslav	Hrdličková, Hana
Hála, Jaroslav	Hronek, Jiří
Haller, Jiří	Hruška, Jan František
Hanka, Václav	Hubáček, Jaroslav
Hanzalová, Libuše	Hujer, Oldřich
Harvalík, Milan	Hůrková, Jiřina
Hašová, Lucie	Chloupek, Jan

Chlumský, Josef	Knop, Alois
Ivašina, Natalie V.	Kocourek, Rostislav
Jaklová, Alena	Koktová, Eva
Jakubec, Jan	Kolaja, Maxmilián
Janáček, Gustav	Kolářová, Ivana
Jančák, Pavel	Kolomijec, Věra T.
Jančáková, Jana	Komárek, Miroslav
Jandit, Václav	Kondrová, Vlastimila
Jandová, Eva	Konečná, Dana
Janíková-Veroňková, Jitka	Konstanc, Jiří
Janko, Josef	Kopečný, František
Janota, Přemysl	Kořenský, Jan
Janský, Ladislav	Kořínek, Jozef Miloslav
Jedlička, Alois	Kosek, Pavel
Jelínek, Jaroslav	Kosta, Peter
Jelínek, Milan	Kostečka, Jiří
Jílek-Oberpfalcer, František	Koudela, Břetislav
Jirsová, Anna	Kozlová, Karla
Jungmann, Josef Jakub	Králík, Oldřich
Junková, Bohumila	Králík, Stanislav
Kafková, Helena	Krámský, Jiří
Kalda, František	Kraus, Jiří
Kalláb, Karel	Kravčuk, Rejngold V.
Kamiš, Adolf	Krbec, Miloslav
Karlík, Petr	Krčmová, Marie
Karlíková, Helena	Kroupová, Libuše
Kebule, Vojtěch	Křepinský, M.
Kellner, Adolf	Křístek, Michal
Klimeš, Lumír	Křístek, Václav
Klímová, Květoslava	Kuba, Ludvík
Kloferová, Stanislava	Kubišta, Jan
Klusák, K.	Kučera, Karel
Knappová, Miloslava	Kuchař, Jaroslav
Kneselová, Helena	Kurz, Josef

Kvapilová Brabcová, Radoslava
Kvítková, Naděžda
Kyas, Vladimír
Lamprecht, Arnošt
Lehečková, Helena
Leška, Oldřich
Lotko, Edvard
Louženská-Svobodová, Alena
Lučic-Fedorec, Ivan I.
Ludvíková, Marie
Lukinová, T. B.
Lutterer, Ivan
Macurová, Alena
Machač, Jaroslav
Macháčová, Eva
Machek, Václav
Machová, Svatava
Malinovský, Milan
Mališ, Otokar
Malko, Raisa N.
Mann, S. E.
Marečková, Dagmar
Mareš, František Václav
Mareš, Petr
Marešová, Hana
Martincová, Olga
Mašín, Jan
Mathesius, Vilém
Mejstřík, Vladimír
Michálek, Emanuel
Michálková, Věra
Michalová, Blanka
Mikulášková, Jarmila
Milavcová, Eva

Minaříková, Eva
Mrhačová, Eva
Müllerová, Olga
Nebeská, Iva
Nejedlá, Alena
Nejedlý, Petr
Nekula, Marek
Nekvapil, Jiří
Němec, Igor
Neščimenko, Galina P.
Neustupný, Jiří V.
Newerkla, Stefan Michael
Noha, Miloš
Novák, Jan Bedřich
Novák, Pavel
Novotná, Marie
Nübler, Norbert
Oliva, Karel
Oliva, Karel ml.
Olivová-Nezbedová, Libuše
Ondráčková, Jana
Ondrášková, Karla
Osolsobě, Klára
Ouredník, Patrik
Pala, Karel
Palkosková (Böhmová), Olga
Palková, Zdena
Panevová, Jarmila
Papcunová, Jana
Pastyřík, Svatopluk
Páta, Josef
Pavelka, Jiří
Pech, Karel
Pelcl, František Martin

Pelešková, Hana	Salzmann, Zdeněk
Petkevič, Vladimír	Sedláček, August
Petr, Jan	Sedláček, Miloslav
Petřík, Stanislav	Saicová Římalová, Lucie
Petříková, Ludvika	Sgall, Petr
Pfeffer, Vladimír	Schmiedtová, Věra
Pišlová, Simona	Schneiderová, Soňa
Pitřha, Petr	Skalický, Bohumil
Pleskalová, Jana	Skalička, Vladimír
Plotnikov, Bronislav A.	Skaličková, Alena
Pokorná, Eva	Skoumalová, Zdena
Pokorný, Ludvík	Skulina, Josef
Poldauf, Ivan	Skutil, Josef
Polívková, Alena	Slavíčková, Eleonora
Porák, Jaroslav	Smetánka, Emil
Poštolková, Běla	Sochor, Karel
Povejšil, Jaromír	Sochová, Zdeňka
Prasek, Vincenc	Sova, Vladimír
Profous, Antonín	Spal, Jaromír
Prouzová, Hana	Srpová, Hana
Pulec, František	Staněk, Vladimír
Radová, Vlasta	Starý, Zdeněk
Rangelova, Albena	Stejskal, Karel
Rejmánková, Ludmila	Stěpanova, Ludmila I.
Rektorisová, Klementina	Stich, Alexandr
Richter, Karel	Straka, Josef
Romportl, Milan	Straková, Vlasta
Romportl, Simeon	Styblík, Vlastimil
Rosa, Václav Jan	Suk, Jaroslav
Rojzenzon, Leonid Ivanovič	Svěrák, František
Roudný, Miroslav	Světlá, Jindra
Rulíková, Blažena	Svoboda, Aleš
Rusínová, Zdeňka	Svoboda, Jan
Ryšánek, František	Svoboda, Karel

Svobodová, Ivana
Svobodová, Jana
Svozilová, Nad'a
Sýkorová, Ludmila
Syllaba, Theodor
Šabršula, Jan
Šebesta, Karel
Šefčík, Ondřej
Šembera, Alois Vojtěch
Šenkeřík, Karel
Ševeček, Pavel
Šimandl, Josef
Šimek, František
Šimonková, Alena
Šipková, Milena
Širokova, Aleksandra G.
Šiška, Zdeněk
Šlédrová, Jasňa
Šlosar, Dušan
Šmejkalová, Martina
Šmilauer, Vladimír
Šoltys, Otakar
Šrámek, Rudolf
Štajer, Matěj Václav
Štěpán, Josef
Štěrbová, Ludmila
Štícha, František
Šumavský, Franta Josef
Švarc, František
Švehlová, Milena
Švestková, Ludmila
Tejnor, Antonín
Těšitelová, Marie
Tešnar, Hynek
Thám, Karel Václav
Tichý, František
Titz, Karel
Tkadlčík, Vojtěch
Tlustá, Eva
Toman, Jindřich
Tomsa, Jan František
Townsend, Charles E.
Trávníček, František
Trnka, Bohumil
Trost, Pavel
Trösterová, Zdeňka
Tyl, Zdeněk
Tylová, Milena
Uher, František
Uhlířová, Ludmila
Uličný, Oldřich
Utěšený, Slavomír
Váhala, František
Vachek, Josef
Valdrová, Jana
Vaňková, Irena
Vařeková, Terezie
Váša, Pavel
Vašek, Antonín
Vašica, Josef Eduard
Vážný, Václav
Večerka, Radoslav
Vey, Marc
Vintr, Josef
Vlková, Věra
Vodňanský, Bosák, Jan
Vondráček, Miloslav
Voráč, Jaroslav

Vykypěl, Bohumil	Zimek, Rudolf
Vykypělová, Taťána	Zimová, Božena
Weingart, Miloš	Zimová, Ludmila
Zajceva, Natalie I.	Získal, Alois
Zaorálek, Jaroslav	Zouharová, Marie
Zelený, Václav	Zubatý, Josef
Zeman, Jiří	Žaža, Stanislav
Zikmund, Václav	Žemlička, Milan
Ziková, Markéta	
Zima, Jaroslav	

Seznam nečeských bohemistů, jejichž hesla slovník obsahuje k 30. září 2005

Anglosaští bohemisté:

Townsend, Charles E.

Běloruští bohemisté:

Ivašina, Natalie V.

Kravčuk, Rejngold V. (Kraučuk, R. U.)

Lučic-Fedorec, Ivan I. (Lučyc-Fedarec, I. I.)

Malko, Raisa N.

Plotnikov, Bronislav A. (Plotnikau, B. A.)

Zajceva, Natálie I.

Francouzští bohemisté:

Vey, Marc

Němečtí a rakouští bohemisté:

Berger, Tilman

Kosta, Peter

Newerkla, Stefan Michael

Nübler, Norbert

Ruští bohemisté:

Bondarko, Alexandr Vladimirovič

Neščimenko, Galina Parfen'jevna

Rojzenzon, Leonid Ivanovič

Širokova, Aleksandra Grigorjevna

Stěpanova, Ludmila Ivanovna

Ukrajínští bohemisté:

Kolomijec, Věra Titovna

Lukinovová, T. B.

Na webové adrese www.pedf.cuni.cz/kcj/slovník velmi rádi uvítáme vaše návrhy na obohacení slovníku o další české jazykovědce – bohemisty, o jejichž zpracování se pokusí studenti bohemistiky na Pedagogické fakultě UK v Praze ve školním roce 2006/2007. Bohatý heslář nečeských bohemistů ke zpracování je pro studenty ve školním roce 2005/2006 již připraven.

Svatava Machová – Václav Velčovský

Jan Kořenský: *Člověk – řeč – poznání*

Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004. 116 s.

Předehra k transgresi

...oproti Bertalanffyho *Člověk – robot – myšlení* je *Člověk – řeč – poznání* Jana Kořenského doslova neagresivní, *trpělivé* (s. 64) a *pokorné* (s. 69), v upozorňování na rupturu ve „struktuře vědeckých revolucí“; o ní se nepadno dokazuje, že zde jaksi není přítomna, právě teď, protože její závažnost ve vědě a vědění (s. 11 – 15) o řeči je na přelomu dvacátého a jednadvacátého století, který se zřejmě stále ještě stává, mocná. *Člověk – řeč – poznání* je přelomu století věnováno, je motivováno obavou, zdá se opravdovou a oprávněnou, o tuto civilizaci, nabádá k racionální autoreflexi, k léčení diagnostikované iracionální křeče vědou, která je ochotna a/ reagovat na její iracionální postmoderní negování, b/ falzifikovat své nálezky, c/ činit tak novým typem racionality, který má z oné reakce vědy na postmoderní kritiky vzejít (s. 8), řekněme snad dokonce vzchází.

Spřízněnost dvou výše zmiňovaných textů, *Člověk – robot – myšlení* a *Člověk – řeč a poznání*, je značná, ačkoliv by bylo nebezpečnou *hrou* dokazovat, že ze záměru zjevná. Je-li přelom devatenáctého a dvacátého století chápán pro termodynamiku tak, že před ním se zaobírala uzavřenými soubory jednotek a poté již otevřenými (Prigogine, 1997), na což především Bertalanffy z pozice psychologizujícího biologa či biologicky orientovaného psychologa vědomě navazuje, pak lze tvrdit, že střídáním dvacátého a následujícího století je podobně oddělována lingvistika „uzavřená“ od „otevřené“; to *Člověk – řeč – poznání* sugeruje, ptá se, jak v oné otevřenosti uvidět řád. J. Kořenský vědomě reaguje na Bertalanffyho obecnou teorii systémů/aplikovatelnou otevřenou termodynamiku, na postmoderní kritiku vědy, na přírodovědný nový typ racionality reprezentovaný deterministickým chaosem (s. 15); odtud má vycházet řešení problémů vědy o řeči, jiné než iracionální. Mezi oběma knihami stojí další práce „zlomu“, teorie disipativních struktur I. Prigogina, J. Kořenským samozřejmě reflektovaná, která nadto dokáže řád a vznik řádu v otevřených systémech modelovat, která dokáže hledat a nalézat řád v nějak determinovaném chaosu, tedy tam, kde se to dříve jevilo jako nemožné, která hraje své modely novou antinewtonovskou racionalitou (Capra, 2004). Je zásluhou J. Kořenského, že je pro

lingvistiku, pro nepřirodovědy, podobný text/(texty) vynucován; Člověk – řeč – poznání se těší z toho, že bude hrána řeč. (Přírodní vědy/termodynamika zde nefungují jako fetiš, ale jako skutečné prvotní zřídlo systémových úvah/teorií/modelačních aparátů).

Člověk – řeč – poznání je soubor šestnácti textů, často určených pro semináře pořádané Filosofickým ústavem AV ČR. Většinu z nich nalezneme v rozličně pozměněné podobě v Noskových sbornících (viz literatura na konci recenze) a v autorově monografii *Proměny myšlení o řeči*. Byly sebrány pro logicky vystavěný celek této knihy, jejich společenství ve dvou oddílech *Člověka – řeči – poznání*; první pokládá výše naznačené otázky vědy, její metodologie, nové racionality, druhý traktuje budoucnost integrující se Evropy, a řeči v této integraci (podobně E. Gellner), možnost modelovat onu integraci, člověka vůbec, v její komplexitě a jako pohyb významů – navrací každý z nich v novém pevném kontextu diskusi, což není triviální tvrzení, vztáhneme-li knihu znovu k Bertalanffymu. Opakuji, že *Člověk – řeč – poznání* má, a možná bude, jsem o tom přesvědčen, fungovat podobně jako Bertalanffyho texty; a je známo, že účinek Bertalanffyho nemůžeme, bohužel, přeceňovat, ačkoliv mu zpětně v odkazech dáváme zapravdu.

Jednotlivé texty knihy především čistí slova, precizně vyjasňují, o čem se jak mluví/mluvit má. Těmito slovy jsou: věda, vágnost, konvence, funkce, reálnost, model, paradox, chaos/řád a hra. Bylo by pošetilé zde pro potřeby recenze rekonstruovat, jak jednotlivé texty s těmito slovy nakládají (J. Kořenský je maximálně neredundantní, ke čtenáři nevstřícný, počet stran knihy je vzhledem k rozsáhlosti knihy ve čtení zavádějící). Podstatné je, že se architektura těchto textů, kytice vypsanych slov, otáčí kolem jedenáctého textu knihy s názvem „*Máme naději, možnost překročit dosavadní meze našeho (sebe)poznávajícího chování?*“ (s. 76 – 83). V předchozích textech předestíraná lingvistická a obecně vědní racionalita nového typu je možná, jak je zde shrnováno, po zřeknutí se jistých konstant dnešního vědního nakládání třeba i s řečí. Je příznačné, že slovy, jejichž texty zde jako jediné nabízejí řešení, jsou chaos a hra. Postmodernou přijatá a zne/užívaná metafora hry musí být racionálně konceptualizována (s. 15, 69 – 70), k čemuž může dopomoci, a dopomáhá (např. Coveney – Highfield, 2003), věda o složitém/deterministický chaos.

Zdá se, že by tato kniha měla být čtena od 1 do 116 a v obráceném gardu, náhodně „napřeskáčku“ (ačkoliv ani to by nakonec nebylo dostačující), aby se její slova octla v jakési superpozici, která by přinesla vhléd, aby se procesy čtení protnulý: „(...) *linearita řeči je nepřekonatelně limitujícím faktorem. Způsobuje, že musíme o těchto procesech mluvit postupně, třebaže by bylo žádoucí mluvit o nich zároveň a přitom sledovat jejich interakce v jakési synchronní úplnosti.*“ (s. 78) A tady zůstáváme u posledního a nejdramatičtějšího, u

„*souboje s řečí*“ (s. 81), která obsahuje ony konstanty, kterých je třeba zbavit, jak je psáno výše, už vědu, u souboje s linearitou. Náznak opouštění této limity je v pomlčkách a lomítcích („*Znamená to nalézat v/zavádět do předmětů/objektů představy (...)*“, s. 14, „*(...) kde řeč je ono 'sebe-ze sebe-povždy-vše-dávající'*.“, s. 68), v praxi dekonstrukce (s. 81), ve hře s textem, jejíž faktickou bezzubost a nesmyslnost naznačuje svou dikcí tato recenze. (I J. Kořenský si hraje. Např. v osmém textu nahrazuje původní řád /Nosek, 1999, s. 19/ za chaos /s. 64/ Srov. „V případě druhém nereduktivní monismus vidění věcí otevřel prostor pro trpělivou kreativní aplikaci pojmu řád i v těch řečových procesech, které se původně systémové interpretaci v důsledku „omezeného“ pojetí lingvistické strukturality vymykaly.“ vs. “ V případě druhém nereduktivní monismus vidění věci otevřel prostor pro trpělivou aplikaci pojmu chaos, jenž je zcela určitým typem řádu.“)

Člověk – řeč – poznání je, předpokládám, předehtou k transgresi, k „překročení dosavadních mezí našeho (sebe)poznávajícího chování“. Pozvánku k tomuto textu dostali a/ ti, kdo se „*děsí*“ křeče „*způsobené srůstáním (...) našeho přírodou daného těla s vehikuly, jež jsme ke své stále větší škodě vytvořili.*“ (s. 8). Dle strany osmé zbývají další, kteří b/ si řečené neuvědomují, c/ se radují z moci oněch vehikul. Myslím, že c/ je správně.

Má-li být řeč poznávána novou racionalitou, má-li být hrána racionalitou nového typu, musíme lingvistiku odkázat k vědě o složitém, jejíž rozvoj je vždy spjat se vzrůstající výpočetní mohutností námi vytvořených, potenciálně destruktivních, vehikul. Myslím, že se z nich musíme radovat (Gibson, 1992), aniž bychom rezignovali na onu autoreflexi, myslím, že musíme usilovat o to, abychom nebyli (sebe)zničeni, myslím, že musíme doufat v opak, v transgresi (Petrů, 2005). Jedině naše nesmrtelnost, jak z knihy nakonec vyplývá a vyplyne, což je příspěvek do diskuse, dosažená oním srůstáním může totiž definitivně odstranit zde vypsané (s. 77) limity Člověka – řeči a poznání (Egan, 2003).

Je politováníhodné, že se tato kniha propadla kdesi ve vydavatelství UP, které ji nemíní distribuovat. Lze ji však objednat, na dobírku, a to na této adrese: vup@upol.cz.

LITERATURA

Bertalanffy, von L. (1972): *Člověk – robot a myšlení*. Praha: Svoboda.

Capra, F. (2004): *Tkáň života*. Praha: Academia, s. 54 – 57.

Coveney, P. – Highfield, R. (2003): *Mezi chaosem a řádem*. Praha: Mladá fronta, s. 209 – 215.

- Coeney, P. – Highfield, R. (1995): Šíp času. Ostrava: Oldag. s. 232 – 246.
- Egan, G. (2003): Město permutací. Brno: Návrat.
- Erben, J., K.: Kytice
- Gellner, A. (1993): Národy a nacionalismus. Praha: Josef Hříbal.
- Gibson, W. (1992): Neuromancer. Praha: Laser-books.
- Kořenský, J. (1998): Proměny myšlení o řeči. Praha, FF UK.
- Nosek, J. (ed.) (2001): Funkcionalismus ve vědě a filosofii. Praha: Filosofía.
- Nosek, J. (ed.) (1999): Chaos, věda a filosofie. Praha: Filosofía.
- Nosek, J. (ed.) (2000): Konvence ve vědě a filosofii. Praha: Filosofía.
- Nosek, J. (ed.) (2002): Milénium vědy a filosofie. Praha: Filosofía.
- Petrů, M. (2005): Možnosti transgrese. Praha: Triton.
- Prigogine, I. – Stengersová, I. (2001): Řád z chaosu. Praha: Mladá fronta.
- Prigogine, I. (1997): Čas k stávání. Praha. Hynek.

Dan Faltýnek

<faltynek.dan@seznam.cz>

Patrik Mitter: Složená hybridní substantiva s prvním komponentem cizího původu v současné češtině

Acta Universitatis Purkynianae 95, Studia Linguistica. 1. vydání.

Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2003. 190 s.

Publikace Patrika Mittera je syntézou výsledků jeho několikaletého zkoumání složených hybridních substantiv. Jednotlivými problémy se autor zabýval v dřívějších studiích publikovaných v lingvistických časopisech a sbornících,¹ vypovídajících o značném rozsahu a všestrannosti zkoumaného jazykového materiálu.

Teoretická východiska vlastních přístupů ke složeným hybridním substantivům vysvětluje P. Mitter v *Předmluvě* (s. 7–10) a v úvodní kapitole monografie (s. 11–56): opírá

¹ V Jazykovědných aktualitách byly publikovány: *Hybridní substantivní kompozita s prvním členem mini- v současné češtině*. JazAkt XXXVIII, 2001, č. 3, s. 66–69; *Nový význam komponentu euro- v současné češtině (na materiálu hybridních složenin)*. JazAkt XL, 2003, č. 3–4, s. 34–38.

se především o pojetí tvoření slov v práci M. Dokulila², v současných mluvnických pracích (*Mluvnice češtiny 1*, 1986; *Průruční mluvnice češtiny*, 1996; *Čeština – řeč a jazyk*, 2000) a v publikacích zabývajících se speciálně tvořením slov.³ Všímá si mj. postojů lingvistů k hybridním kompozitům v průběhu vývoje jazykovědného bádání – od naprostého odmítání tohoto typu výrazů např. ve 20. letech 20. století až k jejich postupnému akceptování. P. Mitter se také zamýšlí nad zastoupením složených hybridních substantiv ve *Slovníku jazyka českého* P. Váši a F. Trávníčka (1937), *Průručním slovníku jazyka českého* (1937–1952) a ve slovnících současných – v *Slovníku spisovného jazyka českého* (1989), *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (1994), *Akademickém slovníku cizích slov A-Z* (1995), ve slovníku *Nová slova v češtině* (1998), z nichž excerpoval výrazy, které ve své monografii třídí a popisuje. Metodiku hodnocení a třídění složených hybridních substantiv vyexcerpovaných ze slovníků a také z textů současné publicistiky⁴ vysvětluje P. Mitter na s. 49–56:

- Všechna shromážděná složená hybridní substantiva rozdělil na kompozita s prvním komponentem slovnědruhově nevyhraněným (srov. kapitola 2, s. 59–104) a slovnědruhově vyhraněným – substantivním, adjektivním, pronominálním, numerálním a interjekčním (srov. kapitola 3, s. 105–159).
- Jak substantiva s prvním komponentem slovnědruhově nevyhraněným, tak substantiva s prvním komponentem slovnědruhově vyhraněným třídí P. Mitter podle toho, jsou-li tvořena čistou kompozicí, juxtapozicí, kompozičně-derivačním nebo kompozičně-konverzním postupem; v úvahu bere i syntaktický vztah komponentů složeného substantiva (koordinační, nebo determinační).
- Podle původu rozlišuje P. Mitter složená hybridní substantiva se slovnědruhově nevyhraněným komponentem původu řeckého (např. *elektro-*, *tele-*, *eko-*, *cyklo-* aj.), latinského (*video-*, *audio-*, *turbo-*, *profí-* aj.), anglického (*fit*, *hifi*, *play*) nebo neindoevropského (mj. dnes velmi frekventovaný komponent *euro-*). Komponenty slovnědruhově vyhraněné ve složených hybridních substantivech shromážděných P. Mitterem mají opět nejčastěji původ řecký (např. komponenty substantivní *amino-*, *neuro-*, *alfa-*, *beta-*; adjektivní *mega-*, *orto-*, *leuko-*; pronominální *auto-*; numerální *mono-*, *tetra-*), latinský (např. komponenty substantivní *fluoro-*, *lumen-*; adjektivní *mini-*, *super-*, *ex-*; numerální *tri-*),

² DOKULIL, M. *Tvoření slov v češtině 1*. Praha: Academia, 1962.

³ P. Mitter odkazuje např. na práce: BOZDĚCHOVÁ, I. *Tvoření slov skládáním*. Praha: ISV, 1995; MARTINCOVÁ, O. a kol. *Nová slova v češtině*. Praha: Academia, 1998; ŠLOSAR, D. *Česká kompozita diachronně*. Brno: Masarykova univerzita, 1999.

neindoevropský (např. *kávo-/kafé-*, *gumo-*, v chemických sloučeninách *boro-*), ale také germánský (např. *šneko-*, *tarbiko-*, *zejko-*, *top-*, *blanko-*). Spíše jako ojedinělé zaznamenal P. Mitter první komponenty původu východoslovanského (*stepo-*) nebo francouzského (*ampér-*, *šéf-*).

– Opomenuty nebyly ani cizojazyčné komponenty, které jsou pro tvoření složených hybridních substantiv využívány spíše příležitostně – např. pro potřeby profesionálního vyjadřování (*balneo-* ve slově *balneoprovoz*; *aroma-* ve slovech *aromaterapie*, *aromalampa*, *indo-* ve slově *indoběl* aj., srov. s. 103 n., s. 120 n., s. 128 n., s. 154 n.).

Je zřejmé, že zatímco substantiva tvořená čistou kompozicí nebo juxtapozicí P. Mitter hodnotí podle charakteru prvního komponentu (tj. podle komponentu cizího původu), při klasifikaci substantiv tvořených kompozičně-konverzním postupem vychází z komponentu druhého, tj. z komponentu původu českého (např. *-jem*, *-měr* apod.).⁵

Při analýze jednotlivých hybridních substantiv P. Mitter ukazuje, že více frekventované a produktivní komponenty často mívají více významů. Zvažuje, v kterých případech různé významy souvisejí s homonymií (např. *dia-* ve slovech *diapotraviny*, *diakoutek* znamená *dietetický*, popř. *diabetický*, zatímco u slov *diafilm*, *diasnímek* vyjadřuje jejich souvislost se slovem *diapozitiv*), nebo spíše s polysémií (např. *eko-* ve slově *ekoklima* vyjadřuje souvislost s prostředím, ve slově *ekozemědělství* souvislost s ekologií). O několika komponentech P. Mitter píše, že jsou polysémií, ale směřují k homonymii: např. u složky *bio-* uvádí celkem 8 možných významů, mezi nimiž není spojitost vždy zřejmá (ve slově *biografie* vyjadřuje souvislost s významem slova *život*, ve slovech *biodpad*, *biozemědělství* znamená *biologicky čistý*). U některých komponentů upozorňuje P. Mitter také na možnou synonymii výrazu cizího a domácího: *hydro-*, *hydrogen-* a *vodo-*, *aero-* a *vzducho-*, dochází však k závěru, že český komponent většinou nemůže být nahrazen komponentem cizího původu, neboť každý z nich se zpravidla spojuje s jiným slovotvorným základem, (*hydrogenuhlíčan*, *hydrocyklon* x *vodoměr*, *vodoznak*; *aerodynamika*, *aerobus* x *vzducholod'*, *vzduchotechnika*).

P. Mitter se nezabývá pouze slovy s komponenty známými a frekventovanými ve více oborech (např. komponenty slovnědruhově nevyhraněné *elektro-*, *foto-*, *bio-*, *tele*; substantivní komponent *disko-*, adjektivní komponenty *mikro-*, *pseudo-*, *makro-* a překvapivě i interjekční komponenty *herdek-*, *hurá-*, vyskytující se např. ve slovech *herdekbaba*, *hurávlastenec*).

⁴ Seznam publicistických textů, z nichž P. Mitter excerpoval složená hybridní substantiva, je v monografii uveden na s. 168–170.

⁵ Rejstřík všech druhých komponentů domácího původu je v závěru publikace na s. 192.

Pozornost věnuje také komponentům tzv. omezeně produktivním (vázaným např. na tvoření názvosloví konkrétního oboru nebo konkrétních oborů – např. *hydro-*, *bromo-*, *fluoro-*, *gumo-*, *kávo-*) a komponentům, které se dnes jeví spíše jako neproduktivní – např. *lumen-* ve slově *lumenhodina*, *tellur-* ve slově *tellurvodík* (latinský původ), *háčko-*, *šneko-*, *zejko-*, *tarbiko-* ve slovech *háčkolusk*, *šnekožrout*, *zejkokřídla*, *tarbikomyš* (germánský původ).

Výsledky svých zkoumání shrnuje P. Mitter v *Závěru* (s. 160–163): podíl složených hybridních substantiv v české slovní zásobě narůstá v důsledku vyjadřovacích potřeb různých vědních oborů i každodenní komunikace a samozřejmě následkem vlivu cizích jazyků (P. Mitter připomíná podíl angličtiny na změnách v současné české slovní zásobě, v jeho excerpovaném jazykovém materiálu však komponenty anglického původu rozhodně nepatřily k nejvíce frekventovaným). Především však autor monografie ukazuje, jak mnohá složená hybridní substantiva, která byla původně chápána jako nespisovná, přecházejí do spisovné slovní zásoby.

Je tedy zřejmé, že publikace Patrika Mittera je rozhodně hodna pozornosti lingvistů, ale i učitelů českého jazyka na všech stupních škol, popř. i zájemců z řad veřejnosti, kteří se zajímají o proměny v současné slovní zásobě. Se zájmem můžeme očekávat další práce tohoto autora.

Ivana Kolářová

Jurij Stěpanov: KONSTANTY: Slovar russoj kultury.

Moskva: Akademičeskij projekt, 2004. 992 s.

V posledních desetiletích se v ruské lingvistice plodně vyvíjí kognitivně sémantická bádání. Jedním z jejich směrů je rekonstrukce jazykového obrazu světa, jež se uskutečňuje prostřednictvím analýzy dílčích konceptů příznačných pro ruskou kulturu. Viz např. práce: Bulygina T., Šmeljov A.: *Jazykovaja konceptualizacija mira*. Moskva 1982; *Logičeskij analiz jazyka. Kulturnye koncepty*. Moskva 1991; Popova Z., Stěrnin I.: *Konceptosfera i semantičeskoe prostranstvo*. In: *Čestvuja filologa. K 75-letiju F.A. Litvina*. Orel 2002.

Slovník J. Stěpanova představuje dosud nejrozsáhlejší práci v tomto oboru, je to první pokus systematizovat hodnoty ruské kultury. I když sám autor nikde nepoužívá termínu „kognitivní lingvistika“, objekt a metody jeho práce svědčí o její příslušnosti k tomuto jazykovědnému směru.

Knihy představuje již třetí, opravené a doplněné vydání obrovského díla ruského lingvisty J. Stěpanova (předchozí vydání byla publikována r.1997 a r. 2001 a r. 2001 byla tomuto Slovníku také udělena Zlatá medaile Vladimira Dalja Ruské akademie věd).

Na rozdíl od předchozích ryze jazykovědných Stěpanovových prací patří tento Slovník spíše mezi práce kulturologické, protože nepopisuje slova, ale koncepty – závažné pojmy ruské duchovní kultury, například „Věčnost“, „Láska“, „Zákon“, „Strach“. Takových základních konceptů podle autorova názoru je asi 40-50 a duchovní kultura společnosti většinou sestává z operací s těmito koncepty. Stěpanov pozoruje ruskou kulturu na pozadí kultury evropské, porovnání s evropskými koncepty mu umožňuje lépe zjistit a zdůraznit národnostně-kulturní specifikum konceptů ruských.

Přestože slovník má ráz kulturologické práce, jsou při popisu konceptů používány i metody lingvistické. V jednotlivých slovníkových statích jsou analyzovány následující jazykové údaje: etymologie slov, jejich užívání a výklad v textech spisovatelů, veřejných činitelů a v jiných slovnících.

Slovník se skládá ze tří předmluv (k prvnímu, druhému a třetímu vydání), seznamu nejčastěji citovaných slovníků (hlavně etymologických) a 22 kapitol, z nichž každá obsahuje několik slovníkových statí, věnovaných konkrétním konceptům. Rozsah jednotlivých statí kolísá od 1-2 do 50 a více stránek. To záleží na důležitosti a složitosti každého konceptu. Uspořádání slovníkových statí není abecední, nýbrž patrně odráží jistou hierarchii hodnot v ruské kultuře: od nejzávažnějších konceptů („Svět“, „Rusko“, „Rusové“, „Rodná země“, „Slovo“, „Víra“) k méně závažným („Peníze“, „Zákon“, „Intelligence“, „Strach“). Tato hierarchie i výběr konceptů pro tento slovník je přirozeně zcela subjektivní. Třetí vydání je doplněno několika novými statěmi, například „Terorismus“, „Absurdita“. Slovník je završen rozsáhlým jmenným rejstříkem.

První kapitola obsahuje tři teoretické statě – „Kultura“, „Koncept“, „Konstanta“, jež vysvětlují základní termíny a metodu popisu konceptu. Závažnou terminologickou otázkou je zjištění vztahu mezi konceptem a pojmem. Tyto termíny sice podle Stěpanova označují jevy stejné roviny, v současných ruských bádáních to však nejsou synonyma, patří různým vědám: pojem – logice a filozofii, koncept – matematické logice a kulturologii. Koncept je „jakoby zhuštěnina kultury ve vědomí člověka“ a v tomto významu je termín *koncept* širší než termín *pojem*. Struktura konceptu zahrnuje všechno, co přináležejí struktuře *pojmu*, a navíc obsahuje etymologii, historii slova, současné asociace, hodnocení, konotace.

Koncept, uvádí Stěpanov, se skládá ze tří vrstev: 1. základního, aktuálního příznaku, 2. dodatečného, pasivního příznaku, a 3. vnitřní formy, jež se odráží ve formě vnější. Základní

příznak konceptu je známý všem dospělým členům dané společnosti. Pasivní vrstva je aktuální jen pro některé sociální skupiny. Vnitřní formu neboli etymologii zkoumají příslušní odborníci.

Struktura konceptu determinuje metodu jeho popisu a strukturu dané slovníkové stati. Pokud je příslušný koncept složitým útvarem, metoda jeho výzkumu se také skládá z několika různých metod. Základní formou konceptu je slovo, a proto jsou východiskem pro badatele vždy definice různých výkladových slovníků a také přímý, původní smysl slova, které je názvem konceptu. (Popřípadě se analyzuje celé slovotvorné hnízdo.)

Při popisu konceptu následuje po etymologii přehled vývoje konceptu až do současnosti. Při tom autor zapojuje do svých bádání údaje různých věd: dějepisu, etnologie, výtvarného umění. Například ve stati věnované konceptu „Láska“ jsou mimo jiné analyzovány obrazy F. Goyi. Hodně jiných statí také obsahuje reprodukce známých obrazů ruských a evropských malířů. Stěpanov zdůrazňuje, že „v kultuře neexistují ani ryze duchovní ani ryze materiální jevy. Koncepty se mohou vyjadřovat buď slovem nebo obrazem anebo materiálním předmětem“.

Autor také nadhodil otázku o mezích poznání konceptu. Zaprvé když intenze slova je určována jeho vztahy k jiným slovům v rámci sémantického pole, uživatel jazyka občas nemusí znát všechna slova tohoto pole a tedy i intenzi příslušného slova. Zadruhé bohatství asociací konceptu nebo počet jeho příznaků je tím větší, čím je menší skupina lidí užívajících tento koncept, a proto nemůže být úplně popsána např. rovina rodinných nebo osobních asociací.

Poslední stať této kapitoly – „Konstanta“ – vysvětluje tento termín vzhledem k termínu koncept. Konstanta je takový koncept, který existuje v kultuře stále nebo velmi dávno. „Pořád se hledá sjednocující idea ruské kultury... Ale takové ideje („koncepty“) není zapotřebí tvořit znova, ony již existují, jsou to konstanty“. Stěpanov tady zastává názor, že na rozdíl od pojmů existujících v individuálním vědomí, koncepty objektivně existují v ruské kultuře a jsou vlastnictvím celé ruské společnosti.

Z dalších kapitol uvedeme stručně jen několik popisů konceptů a zejména jejich nejzajímavější příznaky. Struktura statí není jednotná a je většinou determinována charakterem samého konceptu.

Koncept „Jazyk“ se chápe ve slovníku J. Stěpanova jako forma jakékoliv kultury, ne jako její objekt, a je popsán ve dvou aspektech: sociálním a mentálním. Přirozeně jde o jazyk ruský. Jako sociální jev je probrán v podkapitolách: *ruština jako jazyk mezinárodních styků; ruština v evropském jazykovém svazu; sovětský politický diskurz; dvě podoby jazyka:*

církevněslovanský a ruský. Jazyk jako jev mentální je popsán v souvislosti s hloubkovou strukturou lidských znalostí.

Při analýze konceptu „Duše“ Stěpanov porovnává definice různých výkladových slovníků a dospívá k závěru, že nejlepší je definice V. Dalja, protože nejvíce odpovídá tomu konceptu „Duše“, který dnes existuje v ruské kultuře: „Duše je nesmrtelná duchovní entita, která má rozum a vůli; v širším významu: člověk s duchem a tělem; v užším významu: člověk bez těla, po své smrti; ...“ Ke zjištění vztahu mezi „Duší“ a „Duchem“ autor používá filosofické texty. Také poukazuje na úzkou souvislost konceptu „Duše“ s koncepty „Člověk“, „Osobnost“, „Duch“ a „Vědomí“.

Stať o konceptu „Láska“ začíná analýzou ruských sloves *liubit'* (milovat) a *nravit'sja* (líbit se). Koncept se vyvíjel podle sémantického modelu „vzájemný vztah dvou osob“. Pak autor zkoumá lásku v biologické evoluci (láska člověka k zvířeti a láska zvířete ke svému majiteli), v lidové kultuře (symbolismus jarních svátků a obřadů) a také popisuje koncept „Láska“ v řecké kultuře a ve středověku, kdy existovaly dva její druhy: láska nebeská, božská a přizemní, lidská. Podle Stěpanovova mínění v ruské kultuře došlo k syntéze těchto druhů: láska je přizemní, ale mravně čistá, cudná. Jako příklad uvádí text *Žitija Julianii Lazarevskoj - ruské svaté*.

Koncept „Dům, Útulnost“ je popsán od etymologie ruského slova *ujut'* (útulnost) až po jeho asociace (útulný je spojený se „svým“ domem nebo prostředím, chráněným od vnějšího světa). V současnosti útulnost je spojována s bytovým interiérem a postupně vytlačuje v ruštině pojmem *komfort*.

Ve slovníku jsou prezentovány i jiné důležité a pro ruskou kulturu příznačné koncepty: „Víra“, „Hřích“, „Chléb“, „Vodka a opilství“, „Disidenti“, „Otcové a děti“. Jsou tady i koncepty pohádkového nebo mytologického rázu: „Baba-Jaga“, „Nesmrtelný Kostěj“, „Buratino“ (Pinocchio). Celkově slovník obsahuje více než 60 konceptů, a to základních i konceptů od nich odvozených, a takovým způsobem představuje názor autora na ruskou kulturu jako součást kultury evropské.

I když Stěpanov píše, že jeho slovník je orientován především na ruského čtenáře, nepochybujeme o významu a užitečnosti studia této práce pro každého dychtivého zájemce o ruskou kulturu.

Tatjana Balaščenko²

² Příspěvek vznikl s podporou stipendia Mezinárodního Víšegradského fondu.

David S. Danaher: The Semantics and Discourse Function of Habitual-Iterative Verbs in Contemporary Czech.

München: LINCOM EUROPA, 2003. 114 s. ISBN 3 89586 453 6

Práce D. Danahera vydaná v rámci edice LINCOM Studies in Slavic Languages nabízí komplexní analýzu sloves typu *říkávat*, *dělat*, která bývají označována různými termíny, např. násobená neaktuální slovesa, iterativa, frekventativa, a pro něž autor zvolil označení slovesa habituálně-iterativní (*habitual-iterative*), zkráceně habituální (*habitual*). Na rozdíl od řady dřívějších analýz této skupiny sloves vychází autor z konkrétních užití sloves v korpusu textů a využívá u dokladů dosti široký kontext. Snaží se nejen popisovat, ale také poskytovat uspokojivá (pragmaticky smysluplná a kognitivně pravděpodobná) vysvětlení určitých významů či chování zkoumaných sloves, a to i na úrovni diskursu. Využívá k tomu peirceovské semiotiky (zejm. definice pojmu *habit*, zvyk), kognitivní lingvistiky (Langacker) a Fauconierovy teorie mentálních prostorů (*mental spaces*). Zvolená metodologie umožňuje odpovědět na řadu otázek, které dřívější analýzy nezodpověděly, a také zasazuje analýzu jazykových dat do širšího kontextu fungování lidské kognice.

Práce je členěna do šesti přehledně strukturovaných kapitol.

První kapitola poskytuje dobrý vhled do problematiky, neboť je věnována **představení korpusových dat** (jde o 376 výskytů v textech především esejistických, memoárových, beletristických, ale i v publicistických a odborných) a nastínění problémů, které jsou se slovesy spojeny a které bývají diskutovány v odborné literatuře.

Druhá kapitola kriticky shrnuje **dosavadní hlavní směry zkoumání** uvedených sloves (Kopečný, Široková, H. Kučera, Filip(ová)) a ukazuje jejich limity.

Následující kapitola navrhuje **teoretický rámec** uchopení habituálních sloves. Vychází z předpokladu, že vyjádření zvyku, „habituality“ v jazyce je případem širšího semiotického a kognitivního pojmu habituality. V souladu s Peircem (a podobný je i pohled Langackerův) je zvyk (*habit*) definován jako určité obecné pravidlo, na základě kterého bude mít člověk v určité situaci sklon jednat určitým způsobem (s. 37). Zvyk existuje skrze jednotlivé případy výskytu, opakování určité situace, ale nelze jej na tyto případy redukovat (s. 38) – je to *gestalt* nerovnající se součtu svých částí. Zvyk hodnotí, pojímá situaci opakování na vyšší úrovni (Peirce – Thirdness, Langacker – *structural level*), než je jen prosté opakování, vnímá ji jako případy realizace obecnějšího pravidla.

Z tohoto pojetí pak vychází většina následujících výkladů věnovaná habituálním slovesům a jejich srovnání s nedokonavými slovesy „prostými“ (např. *dělat*). Každý z obou typů sloves konstruuje, konceptualizuje situaci opakování jiným způsobem – „prostá“ nedokonavá slovesa jako „prosté“ opakování, aktuální fakta, jednotlivé případy; habituální slovesa jako případy širšího jevu či obecnějšího pravidla (dle Langackera případy *general validity predications*). Rozdílem v úrovni zobecnění jsou motivovány odlišnosti mezi oběma typy sloves. Rovněž je ukázáno, že podobný rozdíl se netýká jen habituálních a „prostých“ nedokonavých sloves, ale dalších jevů (nejen) v jazyce.

V rámci konkrétních analýz je ve třetí kapitole např. předvedeno, že univerzální kvantifikátory ve spojení s habituálními slovesy nevyjadřují univerzální kvantifikaci, ale spíše sílu daného zvyku (např. s. 45). Také negace nepopírá existenci opakování, ale týká se síly zvyku či intenzity jevu vyjádřeného slovesem.

Čtvrtá kapitola zkoumá především význam v řadě prací označovaný jako vzdálená minulost, někdy asociovaný s habituálními slovesy v minulém čase. Pro jeho vysvětlení a spojení s jinými významy habituálních sloves využívá pojmu konceptuální distance (**conceptual distancing**): habituální slovesa pojímají situaci z určité distance, nadhledu, což je dáno právě zobecňující povahou zvyku. Distance může být v čase (ztvárnění něčeho, co již není), s tím souvisí význam vzdálené minulosti, ale může také souviset s dalšími významy – např. vyjádření určité hypotetičnosti (*modal distancing*) či v rámci diskursu (např. uvedení nového tématu).

Pátá kapitola analyzuje **funkce habituálních sloves v diskursu**. Slovesa se např. mohou objevovat v iniciálních pozicích a při změně tématu, na konci diskursu jako shrnutí, mohou uvádět upozaděnou informaci či být součástí srovnávání. K objasnění motivace tohoto chování autor využívá teorie mentálních prostorů: habituální slovesa fungují jako explicitní prostředky, které budují, otvírají nový mentální prostor (*explicit space-builders*) odlišný od prostoru základního (*base space*) a spojený s tímto základním prostorem rozmanitými způsoby. Naopak „prostá“ nedokonavá slovesa tuto schopnost inherentně nemají.

Poslední kapitola diskutuje různé **typy iterativních situací**, tj. srovnává různé aspekty „jednoduchého“ opakování vyjádřeného „prostými“ nedokonavými slovesy a opakování „habituálního“ vyjádřeného slovesy habituálními a ukazuje, jak je teoretický rámec představený v práci dokáže uchopit. Zmiňuje se např. o jednoduchém a habituálním opakování nejen v jazyce, o protikladu faktu a hypotetičnosti, o stylistických rozdílech a o ikoničnosti sufixálního tvoření habituálních sloves.

Práce jistě zaujme nejen zájemce o kognitivní lingvistiku a o široce pojaté otázky aspektologické.

Lucie Saicová Římalová

Další slovenské kolokvium pro mladé lingvisty

Klasické zimní slovenské kolokvium mladých jazykovědců se v roce 2004 konalo 8.-10. prosince a oproti mnoha ročníkům předcházejícím se vyznačovalo některými novinkami. Tento ročník navázal na myšlenku neorganizovat již kolokvia pouze v Modre-Piesku, ale místa konání začít střídat (poprvé tomu tak bylo v roce 2000, kdy se kolokvium konalo ve Spišské Nové Vsi). Kolokvium bylo tentokrát pořádáno v budově základní školy v Šintavě (nedaleko Nitry). Se změnou místa konání (v pořadí čtrnáctého) kolokvia souvisí i drobná změna organizátorů konference – vedle Slovenské jazykovednej spoločnosti pri SAV a Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra se na organizaci kolokvia podílela rovněž Katedra slovenského jazyka FF UKF v Nitře. Další novinkou kolokvia bylo rozdělení příspěvků do sekcí. Až dosud se na kolokviích držela myšlenka jedné sekce dělené do bloků, aby všichni účastníci slyšeli všechny příspěvky a mohli se k nim případně vyjádřit. Pro velkou účast bylo tentokrát třeba účastníky rozdělit jeden den do dvou sekcí.

Mladí lingvisté z devíti zemí se sjeli, aby pohovořili o nejrůznějších, obecnějších i specifitějších tématech, kterými se zabývají v rámci svých studií (pregraduálních i postgraduálních) nebo na svých vědeckých pracovištích. I když (jako každoročně) byla témata velmi pestrá, podařilo se organizátorům vytvořit několik tematicky propojenějších bloků.

Jedním takovým výrazným blokem byla například problematika mezijazykových kontaktů a bilingvizmu, k níž se vztahovaly např. příspěvky Mariána Slobody *Užívání češtiny a slovenštiny v sebereflexi Slováků v Česku*, Sándora Tótha *Atitudy dvojjazyčnosti v Slovenskom Komlóši*, Jána Bauka *Prezývky študentov v bilingválnom prostredí*, Zuzany Týrové *Diachronický pohľad na rodné mená Slovákov vo Vojvodine*. Velká pozornost byla rovněž věnována tématům ze slovenské dialektologie, např. v příspěvcích Viery Kováčové *Disparitné tendencie vývoja podvihorlatského a polaboreckého podtypu sotáckych dialektov severovýchodného Zemplína*, Jaromíra Krška *Metaforické vyjadrenie kvality a vzdialenosti v slovenskej toponymii*, Janky Pišové *Bánskoštiavnické nárečie v pôvodných štiavnických banických piesňach, vtípoch a príbehoch o Náckovi*, Jany Patinkové *Pol'nohospodárska a ovocinárska lexika vo vrbovčianskom nárečí*, Martina Chochola *Zo zemplínskej kuchyne* nebo Juraje Hladkého *Význam výskumu štandardizovanej a neštandardizovanej hydronymie*.

Jako každý rok i na tomto kolokviu několik lingvistů hovořilo o lexikologické a slovtvorné problematice. Např. Martin Ološtiak prezentoval teoretický příspěvek *Obohacovanie lexikálnej zásoby z pohľadu lexikálnej motivácie*, jímž vyvolal velmi bohatou diskuzi. Z této oblasti dále zazněly příspěvky Joanny Getky *Slowotwórstwo zdrobniałych męskich imion osobowych we współczesnym j. rosyjskim*, Snežany Alexandrovové *Nazvanija za obleklo v bulgarskite govori*, Michaely Černé *K názvům dávek a poplatků*, Jany Salanciové *Ten je ale pod papučou (pohlavne špecifické frazeologizmy v nemeckej a slovenskej frazeológii)*, Ladislava Janovce *Komponenty adjektívneho charakteru v češtině* či Michala Jozefoviče *Motivačné činitele při neúradnom pomenúvaní osôb*. K sociolingvistickému pohledu na slovní zásobu se vyjádřila Anna Gálisová v příspěvku *Slangizmy a iné –izmy alebo Na margo metajazykových nejasností v (slovenskej) sociolingvistike*.

K překladové lexikologii, lexikografii, ale i k dalším problémům překladů se vztahovaly příspěvky jako např. *Slovník česko-běloruských homonym* Veraniky Bialkovič, *Botanická terminologie v německo-českém překladovém slovníku* Edith Birkhahnové, *Problémy prekladu odborného textu (slovensko-nemecká obchodná korešpondencia)* Milana Trizuliaka, *Aktuálne problémy odborného prekladu z ruského jazyka* Evy Molnárové, *Variantnosť vlastných mien v preklade* Natálie Savčákové a *Normy a kulturémy v preklade turistických textov (slovensko-španielska štúdia)* Ľuboše Töröka. Srovnávací mezijazykový pohled byl uplatněn rovněž v příspěvcích *Priestorový význam prvotných predložiek v slovenčine a poľštine* Marty Vojtekové, *Poznámky ku konkurencii slovíes byť a mať v slovenčine, bulharčine a macedónčine* Lenky Juhásové.

Jeden blok byl věnován korpusové a počítačové lingvistice. Róbert Sabo například pohovořil na téma *Čo nám povie Slovenský národný korpus?* Slovenské verzi Wordnetu a sémantické analýze jednotek v něm byl věnován příspěvek Alexandra Horáka *Slovenský Wordnet: aktuálny stav*. K filozofii počítačové lingvistiky směřoval příspěvek Marka Debnára *Diskurz a pragmatika (projekt Wordnet)*. Z pracovníků Slovenského národního korpusu dále prezentovali své příspěvky Marek Grác s tématem *Jednoduchý syntaktický analyzátor* a Lucia Gianitsová s konkrétním analytickým příspěvkem *Variantnosť v deklinačnom systéme maskulín (s využitím databázy SNK)*. Z českých kolegů vystoupili Dana Hlaváčková a Radek Sedláček, kteří účastníky seznámili s problematikou výstavby korpusu soukromé korespondence v Brně (*Morfologické značkování korpusu soukromé korespondence I, II*). Mária Rošteková na závěr bloku prezentovala příspěvek *Jazykové korektory pre francúzsky jazyk*.

Diachronní lingvistice byly věnovány dva bloky a zazněly v nich příspěvky týkající se vývoje současných slovanských jazyků, stejně jako církevní slovanštiny a staroslověnštiny nebo historických otázek jazykových kontaktů a různorodé analýzy starých textů. Například Alicja Zagun pohovořila o problematice jerů (*Jery w XVI-wiecznym cerkiewnoslowianskim tlumaczeniu homilii Jana Chryzostoma*), Zornica Sertova vystoupila s příspěvkem *Istoričeskije i lingvističnaje dokazatelstva o proizchode krimskej bolharov*, Matej Šekli prezentoval problém *Odražaje praslovanskih naglasnih tipov v zahodnoslovanskih jezikih*. Z českých a slovenských vystoupení připomeňme např. témata *Za bohatstvím slovníků Daniela Adama z Veleslavína* Hany Sobalíkové, *Jazykový humor v Čarnokňažníkovi* Petry Bálenťové nebo *Poetiku staršej cestopisnej a memoárovej literatúry* Kataríny Vilčekové.

Z dalších vystoupení bychom mohli jmenovat např. psycholingvistické a neurolingvistické příspěvky Martina Lachouta *Současný stav výzkumu mozku s ohledem na osvojování jazyka* a Stanislavy Zajacové *Narácia detí predškolského veku*, sémioticko-stylistické studie Jeleny Pastuchovič *Encyklopedický text jako syntéza verbálních a neverbálních komponentů*, Radky Čapkové *Intertextové navazování na folklorní žánry v reklamě*, Tatiány Deptové *Sémantika reklamných textov* či morfologické příspěvky Alžbety Rišové *Neobyčajná životaschopnosť skloňovacieho typu kuli* a Alexandry Gerlákové *Genitiv ako pád vyjadrenia posesívneho vzťahu*.

V této práci upozorňujeme pouze na některá vystoupení, zejména na ta, která spolu nějakým způsobem souvisela alespoň obecným tématem a vyvolala zájem a diskuzi publika. Soupis všech příspěvků (celkem jich bylo přes sedmdesát) a jejich plné znění bude uveřejněn ve sborníku *Varia XIV*, na jehož sestavení a vydání se budou podílet organizující instituce.

Pro účastníky kolokvia byl připraven rovněž odpočinkový program – celovečerní procházka zimní Nitrou (s návštěvou synagogy, hradu a vánočních trhů) a pro sportovně naladěné účastníky volejbalové utkání ve školní tělocvičně. Ti, kdo nesportovali, mohli společně posedět nad vínem ve školní jídelně, kde se dále pokračovalo v debatách odborných i neoborných. Organizátorům patří náš dík a těšíme se za rok do Banské Bystrice.

Ladislav Janovec – Martin Lachout

Konference Čeština na internetu

Dne 17. října 2005 se v Praze konala konference Čeština na internetu. Uspořádaly ji společně Ústav českého jazyka a teorie komunikace Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR. Na konferenci se setkali lingvisté z Brna, Hradce Králové, Plzně, Prahy, Olomouce a Ostravy, kteří se věnují aktuální problematice češtiny na internetu a v nových médiích. Kromě odborníků se konference zúčastnila také nelingvistická veřejnost, např. zástupci reklamních agentur.

Úvodní slovo pronesli proděkanka filozofické fakulty Jana Králová a ředitel Ústavu pro jazyk český Karel Oliva, kteří vyzdvihli potřebu zabývat se současnou češtinou. Poté bylo předneseno celkem dvacet příspěvků, které se zabývaly zejména „komunikační“ jazykovědou, ale i lingvistikou velmi tradiční, např. dialektologií. Řada příspěvků se interdisciplinárně vztahovala též k problematice etiky, didaktiky či sociologie.

Světla Č m e j r k o v á v úvodním referátu promluvila o e-češtině. Poučené úvahy nad počítačově zprostředkovanou komunikací (computer mediated discourse) byly doloženy na příkladech z čtyř typů diskurzních praktik: chatů, diskusních klubů, osobních stránek a blogů. Vedle racionálního institucionálního diskurzu se na internetu rozvíjejí i lokální diskurzy opoziční; e-čeština je prostorem stejně nekonečným jako internet, a také tak (ne)strukturovaným a (ne)hierarchizovaným. Závěrem referentka vyslovila prognózu, že to budou zřejmě média, která udají směr jazykových změn: rozhlas a zejména televize budou určovat normy mluvenosti a je možné, že internet bude udávat normy psanosti.

O normotvorné síle internetových zpravodajských textů pohovořil Martin P r o š e k. Uživatelé internetu jsou dlouhodobě vystaveni působení mnoha stylově i pravopisně naprosto heterogenních textů (od kvalitního zpravodajství až po zprávy bulvárního charakteru), což může v nezanedbatelné míře ovlivnit jejich jazykové normy. Nejde přitom o vliv jen na úzkou skupinu mluvčích: podle údaje na stránkách novinky.cz zhlédne toto internetové zpravodajství měsíčně až 1,8 milionů uživatelů. Referent na bohatém dokladovém materiálu ukázal a klasifikoval nejvýraznější odchylky internetového zpravodajství od norem tištěné publicistiky (zvláště v oblasti pravopisu, expresivity lexika a v syntaxi).

Postoji k pravopisu v internetových diskusích se zabývala Hana M ž o u r k o v á. Její zkušenost z poradenské praxe ukazuje, že mnoho tazatelů hodnotí pravopisné otázky jako jazykově nejzávažnější. Referentka po tři měsíce sledovala diskuse k článkům ve vybraných internetových denících (seriozních i bulvárních). Vysledovala tři typy reakcí vyjadřujících

postoje diskutujících k pravopisu: za prvé účastníci diskuse vyslovují kritiku nad jazykovou úrovní článku, k němuž diskuse probíhá, za druhé kritizují pravopis dalšího diskutujícího a za třetí reagují na pisatele, který porušuje pravopis záměrně – buď „narušovatele“ kárají či urážejí, nebo si uvědomují, že pravidla pravopisu nerespektuje záměrně, a to aby provokoval, zesměšňoval obsah článku, příp. ironizoval přeceňovanou roli pravopisu.

Jana H o f f m a n n o v á pojednala o ironickém rozměru stylu internetové komunikace (se zaměřením na intertextovou signalizaci ironie). Upozornila, že jejím příspěvkem prostupují emblematické výrazy IRONIE, INTERTEXT a INTERNET, jež jsou k sobě vábeny přímo eufonicky (opakováním hlásek I, R, N, E). Autorka uvádí, že ironizující zabarvení je téměř obligatorní součástí jak příslušného „věkového stylu“, tak chatové komunikace. Ironie v konverzaci na chatu nebývá signalizována ostrými protiklady a kontrasty, ale spíš náznaky a narážkami. Jedná se o intertextové a interdiskurzivní prvky, které mají nezřídka charakter aluze, parafráze, ozvěny dříve realizované promluvy, jejíž aktualizace v novém kontextu může vyznívat ironicky. Hledání analytických nástrojů k rozlišování spontánnosti a stylizace, vyjadřování ironického a neironického, kultovních diskurzů apod. však není vůbec snadné.

Růžena P í s k o v á se věnovala slovtvornému způsobu kompozice v komunikační oblasti informačních technologií. V korpusu vytvořeném na základě excerptce psaných zdrojů výrazně převažovala afixoidní kompozita (70 %). Soustředěnější pozornost ale autorka věnovala zbývajícím třiceti procentům dokladů kompozit; jedná se např. o modifikační determinativa (*strojokamarád, světosit*), determinativa z atributivních syntagmat (*celosmyslový, pětiuživatelský*) či determinativa z verbálních syntagmat (*webotvorný, pomaloběžný*). Kuriózní doklady pocházejí z publicistického vyjadřování, v němž je patrná snaha oživit texty neobvyklými výrazy.

Velký ohlas vzbudil příspěvek Evy L e h e č k o v é a Markéty P y t l í k o v é, věnovaný tzv. chatbotům. Chatbot je virtuální robot (počítačový program), jehož úkolem je člověka pobavit, a to simulací přirozené komunikace. Přestože první programy tohoto typu pocházejí již z 60. let, stále nelze hovořit o jejich dokonalosti: chatbot, který by byl od člověka v komunikaci k nerozeznání, zatím naprogramován nebyl. Významnou část referátu tak tvořilo zhodnocení úspěšnosti dodržování některých konverzačních maxim a tzv. únikových strategií doplněné o klasifikaci typických „chatbotích“ komunikačních selhání. S ohledem na komunikační zaměření referátu nevadilo, že dokladový materiál pocházel výhradně z angličtiny.

Helena C h ý l o v á a Jitka M á l k o v á analyzovaly jazyk webmasterů a správců

počítačových sítí. Jazykový materiál sbíraly v plzeňském regionu v letošním roce; z nashromážděných slangismů uvádíme několik příkladů: Vyhledat něco pomocí internetového vyhledávače je *prosejt*, použít internetový vyhledávač Google se nazývá *guglit* (u ostatních vyhledávačů nebyl podobný pojmenovávací proces zaznamenán). Ukládat si do počítače soubory nebo informace z internetových stránek je *sosat, tahat*, popř. *daunloudovat z netu*. *Četař* je označení pro toho, kdo hojně navštěvuje chat, *admin, admouš* pro administrátora čili správce serveru. Nezkušení a neobratní uživatelé bývají označováni jako *lamy*. Mluvu zkoumané skupiny autorky zařadily ke slangu s převahou profesionalismů se silným vztahem k terminologii oboru.

Účastníci konference dále vyslechli např. tyto příspěvky: Zahájení a ukončení komunikace na chatu (Eva Jandová), Hypertext v prostředí českého internetu (Hana Marešová), Specifika komunikace prostřednictvím internetu (David Šmahel), Medium aevum redivivum (ke středověké komunikační mentalitě uživatelů webu) (Petr Peňáz), Vachkovo pojetí psaného jazyka v kontrastu s běžnou (nejen) internetovou komunikací (Jan Chromý) či Čeština pro cizince na internetu (Marie Hádková).

Příspěvky z konference budou vydány ve zvláštním čísle časopisu *Čeština doma a ve světě* 1–2/2006.

Michaela Lišková - Jan Táborový